

**Ihmiskäsitys Venäjän ortodoksisen kirkon ja Suomen
evankelis-luterilaisen kirkon vuoden 2005
oppineuvotteluissa**

Eetu Helminen
Ekumeniikan tutkielma
Huhtikuu 2019
Ohjaaja Pekka Kärkkäinen

HELSINGIN YLIOPISTO – HELSINGFORS UNIVERSITET		
Tiedekunta/Osasto – Fakultet/Sektion Teologinen – systemaattinen teologia		Laitos – Institution -
Tekijä – Författare Helminen, Eetu Aleks		
Työn nimi – Arbetets titel Ihmiskäsitys Venäjän ortodoksisen kirkon ja Suomen evankelis-luterilaisen kirkon vuoden 2005 oppineuvotteluissa		
Oppiaine – Läroämne Ekumeniikka		
Työn laji – Arbetets art Tutkielma	Aika – Datum 7.4.2019	Sivumäärä – Sidoantal 42
Tiivistelmä – Referat Venäjän ortodoksinen kirkko (VOK) ja Suomen evankelis-luterilainen kirkko (SELK) käsitelivät vuoden 2005 kahdenvälisissä oppineuvotteluissaan kristillistä ihmiskäsitystä. Neuvotteluissa lausuttiin 14 lopputeesiä, joita pohjustivat neuvotteluissa pidetyt taustaesitelmät, pienryhmien muodostamat teesiluonnokset sekä niistä käyty yleiskeskustelu. Tutkielmassani tutkin, miten nämä 14 teesiä ovat syntyneet ja muodostuneet neuvottelujen aikana esitelmien, teesiluonnosten ja yleiskeskustelujen pohjalta sekä millainen ihmiskäsitys niiden pohjalta hahmottuu. VOK:n ja SELK:n välisissä vuoden 2005 neuvotteluissa Turussa pidettiin neljä esitelmää, jotka käsitelivät kristillistä ihmiskäsitystä. Näistä esitelmistä on runsaasti selviä linkkejä neuvottelujen lopputeeseihin. Lisäksi kahdesta neuvotteluissa pidetystä sosiaalietiikkaa ja Euroopan arvoja käsitelleestä taustaesitelmästä löytyy suoria linkkejä ihmiskäsitystä käsitteleviin teeseihin. Monien teesien kohdalla suoraa linkkiä johonkin tiettyyn esitelmään ei näy, jolloin teesi on syntynyt yksinomaan teesiluonnosryhmän sekä yleiskeskustelun pohjalta. Neuvotteluissa lausuttiin kristillisestä ihmiskäsityksestä 14 teesiä, jotka käsitelivät ihmistä luomisessa ja alkutilassaan ennen syntiinlankeemusta, synnin vaikutuksia ihmiseen, pelastusta ja ihmisen tahdon asemaa siinä sekä pelastuksen vaikutuksia ihmiseen. VOK:n ja SELK:n yhteinen käsitys ihmisen luomisesta pohjautuu Ensimmäisen Mooseksen kirjan luomiskertomuksiin. Ihminen luotiin Jumalan kuvaksi ja kaltaiseksi. Alkutilassaan ihmisellä ei ollut taipumusta syntiin ja ihmisen vapaa tahto piti yhtä Jumalan tahdon kanssa. Osapuolten yhteinen käsitys synnin alkuperästä pohjautuu Ensimmäisen Mooseksen kirjan syntiinlankeemuskertomukseen, jota täydentää Paavalin Roomalaiskirjeen jae 5:12. Synnin nähdään johtavan hengelliseen eroon Jumalasta, itsekkyyteen ja tahdon vääristymiseen. Synnin vaikutuksia käsitteleviä teesejä muodostaessa ero luterilaisen ja ortodoksisen opin välillä tuli esille kysymyksessä ihmisen tahdon kyvyistä. Osapuolten yhteinen käsitys pelastuksesta pohjautuu Jumalan armoon ja Kristuksen pelastustyöhön, joka vapauttaa ihmisen synnin vallasta. Pelastus on kokonaisvaltainen ja toteutuu täysin vasta ikuisuudessa, mutta siitä voi saada Pyhän Hengen vaikutuksesta kokemuksen jo tässä elämässä. Osapuolilla ei ollut yksimielisyyttä ihmisen tahdon asemasta pelastuksessa, minkä seurauksena siitä ei esiinny lausumia teeseissä. Osapuolten yhteinen käsitys pelastuksen vaikutuksista ihmiseen korostaa kirkon ja seurakunnan merkitystä kristityn ihmisen elämässä. Selkeää yksimielisyyttä osapuolten välillä näkyi ihmisen luomiseen ja alkutilaan liittyvissä teeseissä sekä kolmen viimeisen teesin lausumissa kirkon ja seurakunnan merkityksestä kristityille. Runsaasti keskusteluissa käsitellyistä ihmisen tahdon asemasta kääntymyksen hetkellä sekä tekojen vaikutuksesta pelastukseen ei löytynyt yhteistä näkemystä.		
Avainsanat – Nyckelord Ekumeniikka, ekumenia, teologinen antropologia		
Säilytyspaikka – Förvaringställe Helsingin yliopiston kirjasto, Keskustakampuksen kirjasto, Teologia		
Muita tietoja 		

Sisällysluettelo

Johdanto	1
VOK:n ja SELK:n dialogi ekumeenisella kentällä	3
Neuvottelujen esitelmät	6
Antti Laaton (SELK) esitelmä ja yleiskeskustelu	6
Arkkimandriitta Januarijn (VOK) esitelmä ja yleiskeskustelu	9
Hans-Olof Kvistin esitelmä (SELK)	12
Yleiskeskustelu Kvistin esitelmän jälkeen	15
Andrei Lorguksen esitelmä (VOK)	18
Yleiskeskustelu Lorguksen esitelmän jälkeen	21
Neuvottelujen muut esitelmät	22
Yhteenveto	23
Neuvottelujen teesien muodostuminen	25
Luominen ja alkutila (I.1.–I.3.)	26
Synnin vaikutukset ihmiseen (I.4.–I.8.)	29
Pelastus, tahto ja pelastuksen vaikutukset ihmiseen (I.9.–I.14.)	32
Yhteenveto teesien synnystä	36
Johtopäätökset	38
Lähde- ja kirjallisuusluettelo	41
Lyhenteet	41
Lähteet	41
Kirjallisuus	41

Johdanto

Tutkielmani aiheena on ihmiskäsitys Venäjän ortodoksisen kirkon ja Suomen evankelis-luterilaisen kirkon vuoden 2005 oppineuvotteluissa, joiden otsikkona oli ”Kristillinen ihmiskäsitys nykypäivän Euroopassa. Pelastus, usko ja moderni yhteiskunta”.

Neuvottelukunnat lausuivat kristillisestä ihmiskäsityksestä kyseisten oppineuvottelujen sekä aiemmin käytyjen neuvottelujen teesien perusteella 14 lopputeesiä. Tutkielmani päälähteinä ovat nämä 14 teesiä.

Venäjän ortodoksinen kirkko (VOK) ja Suomen evankelis-luterilainen kirkko (SELK) ovat käyneet vuodesta 1970 alkaen yhteensä 15 teologista oppineuvottelua. Tämän Sinappi-dialogiksikin kutsutun dialogin vuoden 2005 Turun neuvottelukokous oli järjestyksessään kolmastoista. Vuodelle 2014 suunniteltu neuvottelukokous peruuntui ja kirkkojen oppineuvottelut keskeytyivät. Vuonna 2016 neuvotteluja jatkettiin Helsingissä järjestetyssä teologisessa konferenssissa.

VOK ja SELK ovat käsitelleet teologista ihmiskäsitystä ennen Turun vuoden 2005 oppineuvotteluja soteriologisesta näkökulmasta kolmessa neuvottelukokouksessa: Kiovassa 1977 (aiheena Pelastus vanhurskauttamisena ja jumalallistumisena), Turussa 1980 (Usko ja rakkaus pelastuksen tekijöinä) ja Mikkeliissä 1986 (Pyhyys, pyhitys ja pyhät). Vuoden 2005 oppineuvotteluissa viitattiin myös näiden kokousten teeseihin.¹ Yhtäläisyyksiä voi löytää myös vuoden 1989 Pyhtitsan kokouksen teeseihin (aiheena Luominen).

Tässä tutkielmassa lähteenäni ovat Suomen kirkkohallituksen ulkoasiain osaston julkaisema materiaali eli vuoden 2005 oppineuvottelujen kommunikkea, teesit ja neuvottelujen taustaesitelmät, jotka on julkaistu kirkon ulkoasiain osaston teologisten asiain tiedotuslehti Reseptiossa. Lisäksi lähteenäni ovat kirkkohallituksen ulkoasiain osaston arkistoista saadut neuvottelujen aikana valmistellut loppuasiakirjaluonnokset sekä TT Heta Hurskaisen litteroima kokouspöytäkirja neuvotteluista. Kokouspöytäkirjan käytössä on huomioitava, että se on kirjoitettu nauhan pohjalta, jonka laatu on hetkittäin huono. Myös nauhoituskasettien vaihtuessa osa puheesta on jäänyt äänittämättä eikä siksi löydy keskustelupöytäkirjasta. Litterointi on tehty suomen kielen pohjalta, joten venäläisten puheenvuorot on litteroitu neuvotteluissa olleen tulkin puheesta.²

Olen tutkinut aiemmin VOK:n ja SELK:n vuoden 2005 oppineuvotteluja kandidaatin tutkielmassani. Silloin tutkimuskysymyksenäni oli neuvotteluissa pidettyjen neljän

¹ Turku 2005.

² Turku 2005 keskustelu (Huomioitavaa litteroinnista), 103.

ihmiskäsitystä käsittelevän esitelmän vaikutus ja näkyminen neuvottelujen 14 lopputeesissä. Tutkielmani johtopäätöksissä totesin teesien ja esitelmien välillä näkyvän runsaasti selviä linkkejä. SELK:n edustajien esitelmistä löytyy enemmän suoria linkkejä teeseihin kuin VOK:n edustajien esitelmistä, mihin syynä ovat esitelmissä käsitellyt aihepiirit sekä käsittelytavat.

VOK:n ja SELK:n välisiä oppineuvotteluja ovat aiemmin tutkineet laajasti mm. Risto Saarinen väitöskirjassaan *Faith and holiness: Lutheran-Orthodox dialogue 1959–1994* sekä Heta Hurskainen sosiaalieettisestä näkökulmasta väitöskirjassaan *Ecumenical social ethics as the world changed: socio-ethical discussion in the ecumenical dialogue between the Russian Orthodox Church and the Evangelical Lutheran Church of Finland 1970–2008*. Juha Pihkala on koonnut VOK:n ja SELK:n välisistä oppineuvotteluista yleisteoksen *Uskon ja rakkauden tie: Suomen evankelis-luterilaisen kirkon ja Venäjän ortodoksisen kirkon dialogin pohjalta hahmottuva yhteinen oppi*.

Tutkimustehtävänäni on pyrkiä selvittämään, miten neuvottelujen 14 ihmiskäsitystä käsittelevää teesiä ovat syntyneet ja muotoutuneet sekä millainen ihmiskäsitys teesien pohjalta hahmottuu. Teesien syntyä ja muotoutumista tutkin neuvottelujen esitelmien, loppuasiakirjaluonnoksia valmistelleiden teesiryhmien sekä neuvotteluissa käydyn yleiskeskustelun avulla. Tutkimusmetodina käytän systemaattista analyysia. Aluksi taustoitan VOK:n ja SELK:n välisten oppineuvottelujen historiaa, luonnetta ja merkitystä ekumeenisella kentällä. Tämän jälkeen esittelen neuvotteluissa pidetyt neljä ihmiskäsitystä käsittelevää esitelmää sekä niistä käydyn yleiskeskustelun tärkeimmät kohdat. Esittelen myös mahdolliset suorat linkit neljän sosiaalieettisiä teemoja käsittelevän esitelmän ja teesien välillä. Varsinaisessa pääluvussa käsittelen neuvottelujen 14 lopputeesiä suhteessa esitelmiin, teesien luonnoksiin sekä neuvotteluissa käytyyn yleiskeskusteluun teeseistä.

Käsitellessäni teesejä jaan ne kolmeen ryhmään, jonka pohjana on neuvotteluissa silloisen Tampereen hiippakunnan piispa Juha Pihkalan esittämä luokittelu: teesit I.1.–I.3. käsittelevät ihmistä luotuna, I.4.–I.8. syntiinlankeemusta ja synnin vaikutusta, I.9.–I.14. pelastusta ja ihmisen tahdon asemaa sekä pelastuksen vaikutuksia ihmiseen.³

Viitatessani osapuoliin ilmauksilla ”venäläinen osapuoli”, ”ortodoksinen osapuoli” ja ”VOK” sekä ”suomalainen osapuoli”, ”luterilainen osapuoli” ja ”SELK” tarkoitan aina kyseisten neuvottelujen neuvotteludelegaatioita. Näihin ilmauksiin ei siis liity terminologisia eroavaisuuksia.

³ Turku 2005 keskustelu (Pihkala), 89.

VOK:n ja SELK:n dialogi ekumeenisella kentällä

Kristilliset kirkot ovat 1960-luvulta lähtien harjoittaneet kasvavassa määrin kahden tai useamman kirkkokunnan välisiä oppikeskusteluja tai oppineuvotteluja. 1970-luvulta lähtien koko ekumeenisen työn painopiste on siirtynyt voimakkaammin näihin kirkkojen suoriin keskinäisiin neuvotteluihin. Saarinen jakaa ekumeenisten tekstien tehtävät kolmeen ryhmään. Ensimmäisessä ryhmässä ovat monenvälisten neuvottelujen tekstit, jotka saattavat käsiteltävän asian aluilleen (esim. BEM-asiakirja). Toisessa ovat kahdenvälisten neuvottelujen tekstit, jotka saattavat asiaa olennaisesti pidemmälle (esim. yhteiskomissioiden tekstit). Kolmanteen ryhmään kuuluvat kahdenvälisten neuvottelujen tekstien loppujulistukset, jotka vievät asian sitovalle tasolle (esim. Yhteinen julistus vanhurskauttamisesta).⁴ VOK:n ja SELK:n väliset oppineuvottelut kuuluvat keskimmäiseen kategoriaan, jossa kirkkojen väliset keskustelut lisäävät osapuolten välistä yhteistä ymmärrystä aihealue kerrallaan. VOK:n ja SELK:n välistä dialogia on ohjannut tietty vapaus, jossa kirkkojen poliittiset tavoitteet eivät ole estäneet haastavia teologisia neuvotteluja. Kääntöpuolena tässä vapaudessa on, että neuvottelujen tulokset ovat parhaimmillaankin vain esityksiä yhteisestä ymmärryksestä ilman yhdistymisen tavoitteita, vaikka lopulliseksi tavoitteeksi kirkot ovatkin asettaneet täydellisen yhteyden saavuttamisen.⁵

Ekumeeniset tekstit eivät ole uskontunnustuksia, mutta niillä voidaan nähdä tunnustuksellista luonnetta toimiessaan uskon sisällön tulkitsijoina. Monille kirkkokunnille juuri ekumeeniset tekstit ovat tärkeitä uskon sisällön nykyaikaisessa ilmaisussa. Esimerkiksi luterilaisilla kirkkoilla ei käytännössä ole 1500-luvun jälkeen ennen 1900-lukua kaiken kattavia yhteisen luterilaisuuden tekstejä. Vasta modernit ekumeeniset oppineuvottelut ovat pakottaneet kirkot määrittelemään oman uskonsa sisältöä koko luterilaisuuden tasolla. Edustava kuva omasta kirkkokunnasta syntyy määrittelemällä suhde toisiin kirkkokuntiin.⁶

Kahdenvälisissä ekumeenisissa keskusteluissa yleisimmät toimintatavat ovat lähteä liikkeelle joko osapuolia yhdistävistä tekijöistä tai mahdollisimman perustavanlaatuisista kohdista. Luterilaisille kirkkoille tällaisia perustavanlaatuisia kohtia ovat olleet käsitys Raamatusta sekä pelastusoppi. Näiden jälkeen muita aiheita on voitu tarkastella aiempien ja merkittävämpien opinkohtien valossa. Käsittelyjärjestys on molemmissa järjestyksissä usein samansuuntainen. Ensimmäisenä ja tärkeimpänä ovat Raamattu ja auktoriteetti, toisena pelastusoppi, kolmantena armonvälineet, neljäntenä kirkko- ja virkaoppi sekä viidentenä

⁴ Saarinen 1998, 9–10.

⁵ Hurskainen 2013, 25–26.

⁶ Saarinen 1998, 10.

hurskauselämän kysymykset.⁷ SELK:n ja VOK:n väliset oppineuvottelut poikkeavat tästä järjestyksestä sikäli, että ensimmäisenä keskusteluaiheena vuoden 1970 ja 1971 neuvotteluissa oli eukaristia.⁸ Näissä keskusteluissa ei syntynyt suuria läpimurtoja, mutta Saarisen mukaan kyseiset neuvottelut voidaan nähdä kokeiluna, oliko SELK:n ja VOK:n välinen oppineuvottelu ylipäätään mahdollista.⁹

Saarinen näkee kirkkojen välisille neuvotteluille kolme vähimmäiskriteeriä. Ensinnäkin neuvottelujen tulee olla tietoisia aiempien ekumeenisten neuvottelujen työstä, eivätkä muusta ekumeenisesta työstä irrallisia. Toiseksi neuvottelujen tulokset saatetaan kirkkojen tietoon virallisilla julkaisuilla. Kolmanneksi neuvotteluihin osallistuvan kirkon hallinnollinen osa osallistuu neuvotteluihin nimittämällä delegaatioiden johtavat jäsenet ja vastaanottamalla informaatiota neuvottelujen etenemisestä. Näillä varsin väljillä vähimmäiskriteereillä voidaan erottaa oikeat oppineuvottelut pelkistä tutkimusryhmistä ja tiedonvaihtotapahtumista. Kriteerit eivät esimerkiksi velvoita osallistuvaa kirkkoa ottamaan neuvotteluista vaikutteita elämäänsä tai velvoita neuvottelukuntia julkaisemaan yhteisiä lausuntoja tai teesejä.¹⁰ Hurskainen kysyykin, onko puhuttaessa neuvottelujen tuloksista sopivampaa puhua ”dialogin tuloksista” vai ”kirkkojen tuloksista”.¹¹

VOK:n ja SELK:n oppineuvotteluille antaa painoarvoa se, että neuvottelujen asiakirjat ovat allekirjoittaneet aina delegaatioiden johtajat, SELK:n arkkipiispa sekä VOK:n piispa, arkkipiispa tai metropoliitta. Neuvottelujen luonteen vuoksi asiakirjat eivät ole kirkkoja sitovia vaan ainoastaan dialogien tuloksia. Tämä ei kuitenkaan sulje pois, etteivätkö neuvottelut vaikuttaisi kirkkojen itseymmärrykseen.¹²

Juhani Forsberg listaa kohtia, jotka korostavat SELK:n ja VOK:n välisten oppineuvottelujen merkitystä ja tärkeyttä. 1. Molemmille osallistuville kirkkoille on tullut entistä tutummaksi toisen kirkon oppi ja hengellinen elämä, 2. Vaikeiden oppitraditioiden välillä on saavutettu lähentymistä. Opillisia sopimuksia ei ole saavutettu, mutta ne eivät olleet keskustelujen välittöminä tavoitteina. Lähentymistä on tapahtunut erityisesti pelastusopissa, 3. Keskustelut ovat parantaneet SELK:n itseymmärrystä, ja keskustelut ovat myös vaikuttaneet epäsuorasti muihin ekumeenisiin keskusteluihin, 4. VOK:n edustajat ovat oppineet tuntemaan SELK:n omaleimaisuutta luterilaisena kansankirkkona, ja oppineet näkemään luterilaisuuden

⁷ Saarinen 1998, 11.

⁸ Pihkala 2017, 31.

⁹ Saarinen 1997, 29.

¹⁰ Saarinen 1997, 12–13.

¹¹ Hurskainen 2013, 26.

¹² Hurskainen 2013, 27.

erillisenä yleisestä protestanttisuudesta, 5. Keskustelut ovat auttaneet Inkerin ev.lut. kirkon jälleenrakentamista, 6. Keskustelut ovat edistäneet osallistuvien kirkkojen välistä stipendiaattivaihtoa.¹³ Keskustelujen laajempi merkitys ekumeenisella kentällä näkyy esimerkiksi siinä, että SELK on ainoa luterilainen kirkko, jonka kanssa VOK on käynyt kahdenvälisiä oppineuvotteluja. Täten Luterilainen maailmanliitto on seurannut dialogia tarkasti. Myös Euroopan kirkkojen konferenssille SELK:n ja VOK:n välinen dialogi on ollut tärkeä, sillä VOK:n suhteet Euroopan kirkkojen konferenssiin ovat kariutuneet.¹⁴

VOK:n ja SELK:n oppineuvottelujen tulokset on muotoiltu kommunikoihin ja teeseihin, jotka on valmisteltu yhdessä ja allekirjoitettu molempien kirkkojen delegaatioiden johtajien puolesta. Kommunikatit kertovat perustietoa neuvotteluista, kuten ohjelman, osallistujat sekä paikan. Teeseihin kirjataan neuvottelujen yhteiset saavutukset sekä jäljellä olevat tehtävät. Vaikka tavoitteena on jatkuvuus, keskustelujen tulokset eivät suoraan sido tulevia neuvottelukierroksia.¹⁵

VOK:n ja SELK:n välisissä oppineuvotteluissa vuosikymmeniä mukana ollut emerituspiispa Juha Pihkala on esitellyt neuvottelujen menetelmää. Neuvotteluissa kummankin osapuolen edustajat ovat pitäneet käsiteltävistä teemoista omat esitelmänsä. Näiden pohjalta on käyty yleiskeskustelu, jossa on täsmennetty ja selvitetty epäselviä kohtia sekä kartoitettu yhteisiä piirteitä. Yleiskeskustelun jälkeen on jakauduttu suomalais-venäläisiin ryhmiin, joissa on muotoiltu luonnoksia yhteisiä teesejä varten. Lopuksi niitä on käsitelty ja tarvittaessa muutettu ja täydennetty yleiskeskustelulla. Neuvotteluissa on aina ollut tavoitteena sanoa kaikki, mitä käsiteltävästä asiasta on mahdollista yhdessä sanoa.¹⁶

Tuomo Mannermaa on todennut ekumeenisen asiakirjan parhaan kommentaarin olevan sen oma syntyhistoria. Laajan valmistelumateriaalin avulla voidaan tulkita usein yleisluontoisia ja vähäsanaaisia loppuasiakirjoja, ja kuvata niiden syntyä ikään kuin juonellisena kertomuksena.¹⁷ Tällaista materiaalia ovat tässä tutkimuksessa keskustelupöytäkirjat, taustaesitelmät sekä ryhmätöiden eli teesiluonnosryhmien tulokset.

¹³ Forsberg 2009, 188–189. Forsberg laskee alkuperäisessä listauksessaan yhdeksi kohdaksi neuvottelujen arvioinnin.

¹⁴ Karttunen 2016, 306.

¹⁵ Hurskainen 2013, 26.

¹⁶ Pihkala 2017, 34–35.

¹⁷ Saarinen 1998, 258–259; Hurskainen 2013, 26.

Neuvottelujen esitelmät

Oppineuvottelujen aikana pidettiin yhteensä kahdeksan esitelmää, joista neljä ensimmäistä käsittelivät kristillistä ihmiskäsitystä. Ihmisestä Raamatussa pitivät Åbo Akademin teologisen tiedekunnan professori Antti Laato (SELK) ”Syntiin langennut ihminen Raamatun mukaan – eksegeettisiä näkökulmia”, sekä Pietarin hengellisen akatemian professori, arkkimandriitta Januarij (VOK) ”Ihminen Raamatussa – eksegeettinen näkökulma”. Kristillisestä ihmiskäsityksestä pitivät Åbo Akademin teologisen tiedekunnan emeritus professori Hans-Olof Kvist (SELK) ”Syntisen ja vanhurskautetun ihmisen mahdollisuudet pyhään Kolmiyhteiseen Jumalaan uskomisen sekä ihmisen moraalisen toiminnan kannalta”, sekä Venäjän ortodoksisen instituutin psykologian tiedekunnan dekaani, pastori Andrej Lorgus (VOK) ”Ihminen – Jumalan kuva vai himojen orja? Kristillisen ja maallisen psykologian vuoropuhelu”.¹⁸

Esitelmät toimivat SELK:n arkkipiispa Jukka Paarman mukaan virikkeinä ajatteluun ja neuvotteluissa käytyyn keskusteluun, ja ne täten pohjustavat neuvotteluissa muodostettuja yhteisiä teesejä.¹⁹ Esitelmien perään olen koonnut tutkimuksen kannalta merkittäviä kohtia niistä käydystä yleiskeskustelusta. Käsittelen esitelmiä ja niistä käytyä keskustelua pääosin kronologisessa järjestyksessä. Huomioin lopuksi myös sosiaalietiikan perusteista sekä Euroopan arvoista pidettyjen esitelmien mahdolliset linkit kristillisen ihmiskäsityksen teeseihin.

Antti Laaton (SELK) esitelmä ja yleiskeskustelu

Professori Antti Laaton esitelmä käsitteli eksegeettisestä näkökulmasta syntiin langenneen ihmisen mahdollisuuksia olla aktiivinen oman pelastuksensa suhteen. Laaton mukaan perinteinen lähestymiskulma asiaan on ollut luomisteologiassa korostunut ihmisen vastuu Luojaansa edessä. Laato kuitenkin lähtee esitelmässään liikkeelle Vanhan testamentin liittoteologiasta, josta kumpuaa käsitys ihmisen vastuusta toteuttaa Jumalan tahtoa maailmassa. Tämä liittoteologia on ollut tyypillinen Jeesuksen ajan juutalaisuudessa, ja se antaa tärkeän taustan UT:n kysymyksille, kuten Paavalin teologialle.²⁰

Laato mainitsee myös luomisteologian kysymykset: oliko Aadamilla vapaa tahto noudattaa Jumalan tahtoa lankeemusta ennen ja sen jälkeen? Hän tyytyy toteamaan, että elämme maailmassa, johon Aadam ja Eeva toivat teoillaan synnin ja kuoleman todellisuuden. Laato nostaa esille liittoteologian esimerkkejä, kuten deuteronomistisen historiakirjoituksen,

¹⁸ Turku 2005.

¹⁹ Turku 2005 keskustelu (Paarma), 13.

²⁰ Laato 2005, 13.

jossa liittoteologia näkyy Babylonian pakkosiirtolaisuudessa. Näissä kertomuksissa korostuu usein syyn ja seurauksen laki. Profeettakirjallisuuden liittoteologiassa näkyy tämän lisäksi toinen näkökulma: uusi liitto, jossa Jumala itse saapuu Israelin kansan avuksi ja nostaa sen ahdingosta. Kun ihminen ei ole kyennyt noudattamaan liittoa eikä jaksaa etsiä Jumalaa, Jumala alkaa etsiä ihmistä ja lupaa armossaan pysyä uskollisena liitolle.²¹

Vanhassa testamentissa on Laaton mukaan kaksi teologista näkökulmaa tahdonvapauteen: kehoitus pysyä Jumalan liitossa sekä lohdutus Jumalan armollisuudesta ja uskollisuudesta. Nämä ovat vaikeasti yhteen sovitettavat, ja niiden näkökulmien puitteissa jouduttiin pohtimaan myös esimerkiksi Jerusalemin hävityksen ongelmaa. Näistä tulkinnoista Laato esittelee Barukin apokalypsin ja 4. Esran kirjan tulkintoja. Varhaisessa juutalaisuudessa noin 200 eKr. syntyi siis ongelma vapaan tahdon ja determinismin välillä.²²

Laato käsittelee predestinaation ja antropologian välistä suhdetta Paavalilla erityisesti Roomalaiskirjeen luvuissa 9–11. Jumala oli paaduttanut faaraon, mutta Paavali sai armon, mikä on Paavalille selittämätön yhtälö. Synti on Paavalille Aadamin kautta maailmaan tullut kosminen voima, jossa kuolema on saapunut kaikkien ihmisten osaksi. Synnin tulosta maailmaan puhuu Room. 5:17–19 ja synnin vallasta Room. 7:7–11, jossa laki synnyttää ihmisessä halun toimia Jumalan tahtoa vastaan. Synnin vallasta ihmisen voi pelastaa Jumala Kristuksen kautta (Room. 7:24–25). Roomalaiskirjeen luvuissa 9–11 korostuu juuri Kristuksen voitto synnin kosmisesta vallasta.²³

Laato korostaa Paavalin kristologista tulkintaa Deut. 30:11–18: ihmisen ei tarvitse työskennellä pelastuksena eteen, vaan evankeliumin sana tarjotaan vastaanotettavaksi uskolla. Tämä merkitsee ”lain loppua” (Room. 10:4), jolloin vanhurskaus saavutetaan uskomalla evankeliumin Sanaa, eikä lain sanaa noudattamalla. Paavalin kehotuksissa kristityille korostuu, että vaikka synnin kosmisen vallan edessä ihminen on vailla mahdollisuuksia, Jumalan armo Kristuksessa rikkoo synnin vallan.²⁴

Laato esittelee myös *Augsburgin tunnustuksen* perisynnin määritelmää ja sen suhdetta Raamatun opetuksiin syntiinlankeemuksen seurauksista. Syntiinlankeemuksen jälkeen ihminen joutui taisteluun pahan vallan kanssa. Heprean ilmaisu ”vaimon siemen” merkitsee paitsi kaikkien ihmisten kamppailua pahan valtaa vastaan, myös profetiaa ”vaimon siemenestä” eli Kristuksesta, joka kykenee kerran tuhoamaan pahan vallan maailmassa.²⁵

²¹ Laato 2005, 14–16.

²² Laato 2005, 17–20, 27.

²³ Laato 2005, 21–23.

²⁴ Laato 2005, 24.

²⁵ Laato 2005, 24–25.

1. Mooseksen kirjan 4. luvussa kuvataan synnin valtaa, kun Kain sortuu syntiin ja pahuuteen, joita ihminen ei voi enää hallita. Ihminen tietää mikä on hyvää, mutta hänen on vaikea toteuttaa sitä. Ihminen tietää mikä on paha, mutta ei kykene estämään pahan valtaa elämässään. Vedenpaisumus, Abrahamin valinta tai Siinain liitto Jumalan ja Israelin välillä eivät kykene jalostamaan ihmisestä parempaa, vaan lankeemus toistuu, jolloin Jumala lähettää rangaistukseksi Babylonian pakkosiirtolaisuuden. Tämän pakkosiirtolaisuuden aikana toivon teemaksi tulee uuden liiton solmiminen, joka perustuu kokonaan anteeksiantamukseen ja armoon. Siinain liitto rikottiin, mutta uudessa liitossa Jumala itse vakuuttaa, että hänen kansansa elää Herran lain mukaan. Uusi testamentti esittelee tämän liiton, joka on toteutunut Kristuksessa. Uskomalla Kristukseen ihminen saa Jumalalta voiman elää uudessa liitossa ja toteuttaa Jumalan tahdon mukaisia hyviä tekoja. Paavalin teologiassa näkyy toisaalta synnin valta maailmassa ja ihmisissä, ja toisaalta Jumalan Hengen luoma uusi elämä Kristuksessa. Jumalan Sanan avulla Pyhä Henki ohjaa syntistä kristittyä toimimaan Jumalan tahdon mukaisesti (Room. 7:24–25, Gal. 5:17). Paavalin tavoin ihminen voi todeta, ettei hän enää itse elä vaan Kristus elää hänessä (Gal. 2:20) ja vaikuttaa hänessä kaiken hyvän tahtomisen ja tekemisen (Fil. 2:13).²⁶

Laaton mukaan Jumalan armon lupaukset eivät tee kristitystä robottia, vaan ihminen on Jumalan Hengen työn kohde, joka haluaa kääntyä Jumalan puoleen. Kuten Pyhä Henki vaikutti luomisessa olemattomasta tulevan olevaisen, samoin Henki vaikuttaa evankeliumin lupauksen kautta syntisen ihmisen kohdalla, että voimaton ihminen saa voiman. Ihminen, joka vastaanottaa Jumalan lupauksen, tulee osalliseksi jumalallisesta luonnosta.²⁷

Osallisuus jumalallisesta luonnosta nousi puheenaiheeksi neuvottelujen yleiskeskustelussa esitelmän jälkeen venäläisen osapuolen Jelena Speranskajan huomauttaessa, että ortodoksisen ymmärryksen mukaan kyseessä voi olla jumalliset energiat. Osallisuus jumalallisesta luonnosta muistutti hänelle ennemminkin panteistista käsitystä. Laato vastasi tarkoittaneensa kohdalla, että Jumalan armolupauksen sana luo yhteyden Jumalan ja ihmisen välillä.²⁸

Myöhemmin keskustelussa suomalaisten Matti Kotiranta selitti luterilaisten ja ortodoksien ilmaisujen eroja jumalalliseen luontoon osallisuudesta. Ortodoksisessa teologiassa on tehty ero Jumalan olemuksen ja toimintojen eli energioiden välillä. Kristuksen jumalallinen luonto säteili hänen inhimilliseen luontoonsa jumalallista sen. Ortodoksisessa

²⁶ Laato 2005, 25–26.

²⁷ Laato 2005, 26–27.

²⁸ Turku 2005 keskustelu, 12.

traditiossa osallisuus jumalallisesta luonnosta on osallisuutta tästä Kristuksen jumalallistamasta inhimillisestä luonnosta. Luterilaisuudessa puhuttaessa osallisuudesta jumalalliseen luontoon on painotettu samaa asiaa eli osallistuminen jumalalliseen luontoon tapahtui Khalkedonin kristologian mukaisesti sekoittamatta ja erottamatta inhimillistä ja jumalallista.²⁹

Myös venäläisen osapuolen pastori Vladimir Shmalij tarttui Laaton esitelmän kohtaan pääsystä osalliseksi jumalallisesta luonnosta. Laato rinnastaa esitelmässään syntisen ihmisen tilan olemattomuuden tilaan sekä Jumalan Hengen avulla uskon vastaanottamisen luomiseen. Shmalijn mukaan ortodoksisesti vastaava armokäsitykseen liittyvä ajatus ilmaistaan niin, että Jumalan toiminnan vaikutuksesta ihminen pääsee Jumalan osallisuuteen. Vastauksessaan Laato esitti Lutherin *Sidotun ratkaisuvallan* avulla, että Pyhän Hengen työn vaikutuksesta ihmisessä syntyy halu tarttua Jumalan lupaukseen, eikä ihmisellä yksin ole kykyä ja voimaa tähän.³⁰

Omien sanojensa mukaan Laato pyrki esitelmässään aktualisoimaan kysymystä ihmisen vapaasta tahdosta uusista näkökulmista käsin. Ihmisen asemasta ja suhteesta Jumalaan hän pyrkii esittämään optimistisen kuvan siitä, että Jumala on aina ihmisen luona, kun ihminen Hänen luokseen pyrkii.³¹

Laaton esitelmässä korostuu Jumalan ja erityisesti Pyhän Hengen toiminta ihmisessä. Vanhan testamentin liittoteologian avulla hän taustoittaa Paavalin antropologian ja predestinaation suhdetta. Synnin vallassa elävä ihminen ei kykene yksin vastaamaan Jumalan kutsuun ja pysymään Jumalalle uskollisena, vaan liitto vaatii Jumalan uskollisuuden ja armollisuuden. Uskon seurauksena ihminen saa kyvyn noudattaa ja toteuttaa Jumalan tahtoa. Yleiskeskustelu esitelmän jälkeen painottui keskusteluun osallisuudesta jumalallisesta luonnosta.

Arkkimandriitta Januarijn (VOK) esitelmä ja yleiskeskustelu

Professori, arkkimandriitta Januarijn eksegeettinen esitelmä käsitteli nimensä mukaisesti ihmistä Raamatussa. Esitelmänsä aluksi Januarij ottaa esille Vanhan testamentin raamatullisen antropologian lähtökohdaksi 1. Mooseksen kirjan jakeen 2:7.³² Ihminen on maan tomua ja palaa jälleen maaksi. Ihminen on luomistyön tulos, olemukseltaan sidoksissa maahan, katoava

²⁹ Turku 2005 keskustelu (Kotiranta), 14.

³⁰ Turku 2005 keskustelu, 16–17.

³¹ Turku 2005 keskustelu (Laato), 17, 22.

³² ”Ja Jumala loi maan tomusta ihmisen ja puhalsi hänen sieraimiinsa elämän hengen ja niin ihmisestä tuli elävä sielu.”

ja heikko. Jumala puhalsi ihmisen sieraimiin elämän hengen ja teki ihmisestä elävän olennon. Tästä ihminen sai kyvyn hengittää, elää ja liikkua, niin kauan kuin Jumala antaa ihmisen säilyttää tämän lahjan. Hengitys on lähtöisin Jumalasta ja pysyy Januarijn mukaan Jumalan vallassa. Vaikka ihminen on maasta peräisin, on hän sidoksissa Jumalaan ja riippuvainen Jumalan lahjasta.³³

Uuden testamentin antropologiasta Januarij tarkastelee Paavalin kirjeissä käytettyjä antropologisia käsitteitä, sillä Paavali on Uuden testamentin kirjoittajista paitsi tutkituin, myös teoretisoivin. Januarij nostaa esille myös kreikkalaisen filosofian ja platonismin vaikutuksen kristilliseen teologiaan. Hellenistisessä maailmassa ihmiskäsitys oli dualistinen, jossa ruumis ja sielu nähtiin eri substansseina. Sielua pidettiin ikuisena ja ruumista ajallisena ja materiaalisena. Tämän vuoksi Paavalin esittämä ruumiin ylösnousemus vaikutti hellenistisessä maailmassa järjettömältä ja jopa herjaavalta. Januarijn mukaan kreikkalaiset ja Paavali puhuivat ”eri antropologista kieltä” ja samat termit merkitsivät heille eri käsitteitä. Myöhemmin Raamatun tekstejä tulkittiin hellenistisen antropologian hengessä, mikä vaikutti vahvasti kristilliseen dogmatiikkaan ja vakiintui kansan tietoisuuteen.³⁴

Raamatussa ei Januarijn mukaan ole abstraktia antropologiaa eikä abstraktia teologiaa. Esimerkiksi Paavali tarkastelee ihmistä aina suhteessa Jumalaan. Paavalin teologia on samaan aikaan antropologiaa, ja liittyy kristologiaan ja soteriologiaan. Hän käyttää antropologisia termejä erittäin vapaasti. Perustermeinä Paavalilla ovat ruumis, henki, liha ja omatunto. Toissijaisina termeinä hänellä on esimerkiksi sielu, järki, sydän, ulkoinen ihminen ja sisäinen ihminen. Kirjeissään Paavali ei rakenna tieteellistä antropologiaa. Paavali voi käyttää yhtä ja samaa termiä eri merkityksissä, sillä häneen vaikuttivat niin hellenistiset, juutalaiset kuin seemiläiset raamatulliset juuret. Hän käytti myös tavanomaista hellenististä yleiskieltä.³⁵

Januarij tarkastelee joitakin Paavalin antropologisia peruskäsitteitä. Ihmisen elolle peruskäsitteenä on *sooma*, ruumis. Paavali ei voi ajatella ihmistä ilman ruumista. Siksi hän puhuu myös ihmisen kuoleman jälkeisestä elämästä ”hengellisenä ruumiina”. Ruumis on Paavalille ihminen kokonaisuutena. Paavali ei koskaan käytä sanaa ruumis viittaamaan kuolleeseen ruumiiseen. Ruumis on Januarijn mukaan ihminen objektiivisessa todellisuudessa. Objektina ruumis voi joutua orjuutetuksi ”synnin ruumiiksi”, ja toisaalta päästä vapaaksi synnin ja kuoleman orjuudesta.³⁶

³³ Januarij 2005, 28–29.

³⁴ Januarij 2005, 29.

³⁵ Januarij 2005, 29–30.

³⁶ Januarij 2005, 30.

Januarij esittelee joitakin väärä tulkintoja ”ruumis” ja ”ihminen” -käsitteiden tulkinnasta 1. Korinttilaiskirjeestä. Ihminen ”ruumiina” on kokonainen persoonallisuus, kokonainen ihminen, joka sellaisenaan kuuluu Herralle. Hän myös käsittelee sanan ”ruumis” erityismerkitystä ehtoollisen asettamisessa: ”tämä on minun ruumiini” (1. Kor. 11:24). Kun sanan ”ruumis” merkitys on muuttunut tarkoittamaan yksin materiaalista lihaa, on tämä johtanut ehtoollisen merkityksen rajuihin väärinymmärryksiin. Evankelista Johannes käyttää samassa kontekstissa sanaa ”liha”, joka kuitenkin Januarijn mukaan merkitsee samaa kuin Paavalilla ”ruumis”.³⁷

Antropologian ja soteriologian yhteyttä Januarij käsittelee termin *sooma* kautta. *Sooma* eli ruumis merkitsee ihmistä jakamattomana kokonaisuutena. Tässä maailmassa ihminen on ”jaollinen”, eikä hänellä ole todellista *soomaa*, todellista ruumista, eheyttä. Eheyttäminen eli ruumiin kokonaisuuden ennalleen asettaminen on nimeltään *sooteria*. Tämä merkitsee, että ihmisestä tulee *soos*, ehyt, kokonainen. *Sooteria* käännetään pelastus, mutta oikeasti se merkitsee ”eheytymistä”, jossa ihminen saa todellisen ruumiin. *Soteer* (pelastaja) tarkoittaa eheyttäjää. Evankeliumikertomuksien parantamisihmeillä oli tavoitteena Januarijn mukaan olla symbolinen esikuva ihmisen lopullisesta ”eheyttämisestä”: todella eheän, katoamattoman ja jakamattoman ruumiin saa vain ruumiillisesti ylösnousseessa Herrassa. Vain tätä kautta ihminen paranee synnin ja kuoleman sairaudesta.³⁸

Omien sanojensa mukaan Januarij pyrki esitelmällään osoittamaan Raamatun tekstien analyysin hermeneuttista ongelmaa, joka on syntynyt Raamatun platonistisen käsitteistön mukaisesta tulkinnasta.³⁹ Esitelmänsä lopussa Januarij käsittelee eskatologisia näkökulmia, jotka eivät tule esille neuvottelujen lopputeeseissä, vaikka hän piti eskatologista näkökulmaa mukana myös neuvottelujen yleiskeskustelussa.⁴⁰

Yleiskeskustelussa käytiin keskustelua esitelmässä esiintyneistä käsitteistä, mutta niiden tulkinnasta ei tullut esiin uusia ulottuvuuksia. Keskustelussa Januarij muistutti, että ortodoksisessa traditiossa hänen esitelmänsä eksegeesiä vastaava työskentely ei ole ollut yleisesti mahdollista historiallisista syistä johtuen: Venäjällä hyväksyttiin uskonnonvapaus vuonna 1905 ja raamatuntutkimus alkoi Januarijn mukaan kukoistaa vuoteen 1917 asti, jolloin alulle päässyt traditio katkesi yhteiskunnallisista syistä. Näin ollen kun raamatuntutkimuksen edistyi lännessä, Venäjällä sellaista ei ollut ollenkaan. Ortodoksista raamatuntutkimusta on

³⁷ Januarij 2005, 31–32.

³⁸ Januarij 2005, 32.

³⁹ Turku 2005 keskustelu (Januarij), 13.

⁴⁰ Januarij 2005, 32–34; Turku 2005 keskustelu (Januarij), 24–25.

harjoitettu esimerkiksi kreikkalaisissa yliopistoissa. Januarij itse on opiskellut muun muassa Saksassa.⁴¹

Januarij teologiset painotukset näkyvät erityisesti esitelmän alussa, jossa hän puhuu ihmisestä luomistyön tuloksena ja riippuvaisena Jumalasta ja tämän lahjasta. Paavalin antropologisia käsitteitä hän käsittelee analyyttisesti yhdessä siihen liittyvän kristologian ja soteriologian kanssa. Soteriologiasta hän painottaa evankeliumien parantamisihmeiden symbolisuutta kuvauksena tulevasta kokonaisvaltaisesta pelastuksesta, joka tapahtuu Kristuksen kautta.

Hans-Olof Kvistin esitelmä (SELK)

Professori Hans-Olof Kvistin esitelmän aiheena ovat ihmisen vapaa tahto ja sen kyvyt ihmisen ollessa eri suhteissa Jumalaan. Kvist käyttää aiheeseen johdatteluna jumalanpalvelusta, jossa heti alkusiunauksen jälkeen korostetaan synnintunnustuksessa Jumalan pyhyttä ja ihmisen syntisyyttä. Kvistin mukaan lähtökohtana kysymyksessä ihmisen tahdon mahdollisuuksista Jumalan edessä on, että ihminen on rikkonut Jumalan pyhää tahtoa vastaan. Ihminen on syntinen, mutta Jumala tahtoo kaikkien ihmisten pelastuvan. Ratkaisevaa on *Augsburgin tunnustuksen* (CA) mukaan, että sanalla ja sakramenteilla lahjoitetaan Pyhä Henki, joka vaikuttaa uskon Jumalan niin nähdessä hyväksi.⁴² Nikean-Konstantinopolin uskontunnustukseen viitaten, Kvistin mukaan kolmiyhteisen Jumalan kaikki persoonat ovat yhteisenä vaikuttajana ihmisen pelastuksessa. Kvist korostaa rukouksen merkitystä, sillä Jumalan tahdon toteutuminen on ihmisen puolelta rukouksen asia. Ihminen voi vain pyytää syntejään anteeksi ja rukoilla, että Jumalan tahto pelastaa ihmiset toteutuu.⁴³

Kvist viittaa esitelmässään runsaasti Suomen ev.lut. kirkon tunnustuskirjoihin,⁴⁴ ja käsittelee, kuinka ihmisen vapaan tahdon mahdollisuuksia tulisi arvioida pelastuksen näkökulmasta. Daavidin psalmi 51 kuvaa ihmisen olevan kokonaan synnin alainen. Hänen olemuksensa ja luontonsa on synnin turmelema. Uskon ja luottamuksen sijaan ihmisessä on syntiinlankeemuksen seurauksena epäusko, joka ilmenee Jumalan puheen vastustamisena, väheksymisenä ja kyseenalaistamisena. Uskon, joka sisältää luottamuksen Jumalaan, voi synnyttää *Augsburgin tunnustuksen* mukaan Kristuksen aikaansaaman sovituksen perusteella Jumalan ihmisille lähettämä Pyhä Henki.⁴⁵ Jumala itse synnyttää uskon, jonka perusteella

⁴¹ Turku 2005 keskustelu, 15.

⁴² CA 5.2.

⁴³ Kvist 2005, 35–38.

⁴⁴ Olen laittanut Kvistin viittaukset tunnustuskirjojen kohtiin kursivoituna alaviitteisiin.

⁴⁵ CA 3.1.

ihminen voi uskoa tulewansa vanhurskautetuksi. Kristukseen uskomalla pelastuu ilman tekoja ja saa lahjaksi syntien anteeksiannon.⁴⁶ Tätä vahvistavat esimerkiksi *Vähä katekismus* ”...Pyhä Henki on kutsunut minut evankeliumin välityksellä”⁴⁷ sekä *Iso katekismus* ”...emmekä voisi uskoa häneen ja saada häntä Herraksemme, ellei Pyhä Henki sitä aarretta tarjoaisi”.⁴⁸ Näillä Kvist painottaa, että Pyhä Henki synnyttää uskon ihmisessä. Tämä sulkee pois sen, että Jumala vanhurskauttaisi ihmisen tämän omien ansioidensa tähden.⁴⁹

Usko tuottaa ihmisessä hyviä hedelmiä eli hyviä tekoja. Luterilaisen käsityksen mukaan ihminen ei voi hyvillä teoilla ansaita syntien anteeksiantamusta ja armoa. Kvist lainaa myös Paavalia, jonka mukaan Jumala on pelastanut ihmiset armosta antamalla heille uskon. Pelastus on lahja, eikä perustu ihmisten tekoihin (Ef. 2:8–9). Jumala ohjaa ihmisiä hyvissä teoissa kymmenen käskynsä avulla.⁵⁰ Usko synnyttää Jumalan hyvän tahdon mukaisia oikeita tekoja.⁵¹

Kvist viittaa aiempaan kirkkojen väliseen neuvottelukierrokseen Kiovasta vuonna 1995, jossa on todettu Paavalin opetuksen mukaisesti, että Jumalan laki on kirjoitettu kaikkien ihmisten sydämiin, niin että heillä on käsitys oikeasta ja väärästä (Room. 2:14–15). Syntiinlankeemuksen jälkeen ihminen elää kuitenkin synnin todellisuudessa, jossa hän ei tunne Jumalaa eikä välitä Hänestä. *Schmalkaldenin opinkohdissa* kuvataan synnin aikaansaannoksia ihmisessä. Ihminen ei voi luonnollisilla kyvyillään pitää kaikkia Jumalan käskyjä eikä toteuttaa rakkauden kaksoiskäskyä. Tästä puhuu myös *Augsburgin tunnustuksen puolustus*⁵², joka nimittää ihmisen tilaa alkuvanhurskauden puuttumiseksi. Tällöin ihmiseltä puuttuu varma tieto Jumalasta, luottamus Jumalaan ja jumalanpelko, tai ainakin kyky niiden saavuttamiseen.⁵³

Yksimielisyyden ohje käsittelee kysymystä ihmisen vapaasta tahdosta. Siellä keskeisenä kysymyksenä on: ”Mitä pystyy uudestisyntymättömän ihmisen ymmärrys ja tahto omine lankeemuksesta jäljelle jääneine voimineen vaikuttamaan ihmisen omassa kääntymyksessä ja uudestisyntymisessä?”⁵⁴ *Augsburgin tunnustukseen* nojaten *Yksimielisyyden ohjeessa* todetaan, että syntinen ihminen ei pysty luonnollisella vapaalla tahdollaan edistämään mitenkään omaa kääntymystään. Hän ei myöskään kykene vastaamaan Pyhän Hengen

⁴⁶ CA 6.3.

⁴⁷ VK 3.6.

⁴⁸ IK 2.38–39.

⁴⁹ CA 5.2–3; Kvist 2005, 38–40.

⁵⁰ CA 20.1–2.

⁵¹ Kvist 2005, 40.

⁵² Apol. 2.2–3.

⁵³ Apol. 2.14–23; Kvist 2005, 41–42.

⁵⁴ FC-SD 2.

tarjoamaan pelastukseen, ellei Jumala valaise häntä. Ihmisen vapaan tahdon mahdollisuudet kääntymyksessä ja pelastuksessa siis torjutaan.⁵⁵

Pyhän Hengen vaikuttaessa ihmisen kääntymyksessä, se kääntää ihmisen tahdon kohti todellista vapautta, jota varten se oli alun perin luotu. Ihmisen tahto ei siis häviä, mutta kääntymyksessä se jää passiiviseksi kyvyksi, vailla itsenäistä merkitystä. Kääntyminen tapahtuu alusta loppuun Jumalan armosta ja Pyhän Hengen vaikutuksesta. Tämän jälkeen ihminen lain saarnan seurauksena tunnistaa syntinsä ja katuu. Evankeliumin kuullessaan hänessä sytytetään uskon kipinä. Kääntymyksen jälkeen, kun ihmisen tahto on luotu uudeksi, hän Pyhän Hengen antamilla voimilla tekee hyvää niin kauan kuin Henki hallitsee ja ohjaa häntä. Uudestisyntyneellä ihmisellä on Jumalan vapauttama tahto.⁵⁶

Augsburgin tunnustuksen mukaan ihmisen tahdolla on tietty vapaus, joka ulottuu maallisen elämän alueelle, muttei jumalasuhteeseen eli siihen mikä saa aikaan Jumalan vanhurskautta. Se palvelee Jumalan luomistahdon mukaista hyvää tai sitten synnin takia harjoittaa Jumalan tahdon vastaisin tekoja.⁵⁷ Luterilainen tunnustus ei riistä ihmisen tahdolta vapautta; Kvistin mukaan se jopa alleviivaa tahdon vapautta, kunhan tahdon valinnan vapaus on järjellä käsitettävissä asioissa. Katekismukset edellyttävät Kvistin mukaan ihmiseltä vapaata tahtoa käskyjen ulkonaisessa noudattamisessa. Ihminen kykenee noudattamaan niitä turmeltuneen luontonsa vuoksi vain jossakin määrin. Kolmea ensimmäistä käskyä taas voidaan toteuttaa ja noudattaa vain Pyhän Hengen synnyttämän uskon varassa.⁵⁸

Viimeisenä Kvist käsittelee vanhurskautetun ihmisen mahdollisuuksia moraalin kannalta. Laki, uskontunnustus ja Isä meidän -rukous ovat tapa ilmaista Jumalan ihmisiä koskevaa pelastussuunnitelmaa. Moraali on vasta toissijainen asia, sillä ihminen ei voi pelastua sillä, että hän vapaan tahtonsa voimin toteuttaa moraalia. Ihmisen vapaa tahto on synnistä johtuen heikko, joten kymmenen käskyn noudattaminen vapaan tahdon voimin ei tee kenestäkään kristittyä. Synnin todellisuudessa elävä syntinen ihminen rikkoo ensimmäistä käskyä, mistä seuraa, ettei hän voi täysin pitää käskyjä Jumalan vaatimalla tavalla; moraalisestikin tämä onnistuu vain jossakin määrin. Vasta Pyhän Hengen synnyttämän uskon voimasta ihminen alkaa rakastaa Jumalan käskyä. Mikäli ihminen pystyisi omin päin täysin noudattamaan kymmentä käskyä, uskontunnustus ja Isä meidän eivät olisi lainkaan tarpeellisia.⁵⁹

⁵⁵ Kvist 2005, 42.

⁵⁶ *FC-SD* 2.65–67; Kvist 2005, 42–44.

⁵⁷ *CA* 18.

⁵⁸ Kvist 2005, 44–45.

⁵⁹ *IK* 2.3; Kvist 2005, 46–47.

Vanhurskautetun ihmisen tahto kääntyy itsestä pois, jolloin hän alkaa tehdä vapaaehtoisesti hyvää, jota Jumalan Henki panee hänet tekemään. Ihmisen vapaa tahto on tällöin sidottu suhteessa Jumalaan, mutta vapautunut auttamaan lähimmäistään. Myös synnin todellisuudessa elävän ihmisen vapaa tahto toimii Jumalan pelastustahdon mukaisesti, kun se moraalisesti toimien ulkonaisesti jotenkuten toteuttaa Jumalan käskyjä lähimmäisen hyväksi.⁶⁰ Vanhurskautetulla ihmisellä on kuitenkin vasta uskonsa synnyttämä erityinen motiivi ja voima toteuttaa Jumalan käskyjä. Tämäkin vain siinä määrin kuinka ihmisen synnin todellisuudessa toimivan vapaan tahdon on moraalisesti mahdollista (Fil. 2:12–13).⁶¹

Kvistin esitelmässä korostuu syntisen ihmisen kyvyttömyys Jumalan edessä. Jumala vaikuttaa ihmisessä uskon ja lahjoittaa pelastuksen, eikä ihmisellä ole kykyä vaikuttaa omaan kääntymykseensä ja pelastukseensa omilla ansioillaan. Uskon seurauksena ihmisessä syntyy halu tehdä hyviä tekoja. Syntisen ihmisen vapaa tahto on heikko, mutta Jumalan Hengen vaikuttaessa kääntymyksen ihmisen tahto sidotaan suhteessa Jumalaan, mikä mahdollistaa lähimmäisten auttamisen.

Yleiskeskustelu Kvistin esitelmän jälkeen

Kvistin esitelmä käynnisti pitkän ja moniosaisen keskustelun sen esille nostamista tahdon ja pelastuksen kysymyksistä. Esitelmän jälkeen venäläisen osapuolen pastori Shmalij tiedusteli, mitä tarkoittaa, että ihminen jotenkuten toteuttaa Jumalan käskyjä. Kvist vastasi kohdan tarkoittavan esimerkiksi, että ihminen ei aina toimi moraalisesti niin kuin hänen pitäisi toimia. Ihmisten sydämiin kirjoitettu Jumalan laki mahdollistaa, että ihmiset voivat toimia moraalisesti. Piispa Voitto Huotari kertoi ymmärtäneensä kohdan puhuvan synnin todellisuudessa elävästä ihmisestä, joka ennen vanhurskauttamistaan pystyy ylläpitämään yhteiskunnallista järjestystä, ja joka syntiinlangenneena luonnollisen moraalitajun pohjalta tuottaa enemmän hyvää kuin pahaa.⁶²

Shmalij kysyi myös, onko ihmisen tahto aktiivinen sillä hetkellä kun hänestä tulee kristitty, vai käyttääkö Jumala ihmistä kuin marionettia? Tällöin Kvist sai tilaisuuden selittää tulkintansa luterilaisen ja ortodoksisen käsityksen eroista ihmisen aktiivisuudesta pelastuksessa. Hänen mukaan ortodoksisessa käsityksessä ihminen voi olla aktiivinen pelastuksen asiassa. Luterilaisessa käsityksessä taas ihminen ei voi olla aktiivinen, sillä Pyhä Henki sanan ja sakramenttien välityksellä synnyttää uskon, joka on ihmiselle pelastava tai vanhurskauttava. Luterilainen tunnustus painottaa kuitenkin, että ihminen ei ole marionetti,

⁶⁰ FC-SD 2.63–65.

⁶¹ Kvist 2005, 47.

⁶² Turku 2005 keskustelu, 22–23.

sillä tässä hetkessä ihminen kauhistuu huomattessaan, että on rikkonut Jumalan tahtoa vastaan, ja huutaa Jumalalta armoa. Voitto Huotari täydensi, että Pyhän Hengen koskettaessa ihmistä, tämä kuulee evankeliumin, joka synnyttää vapauden kokemuksen, eikä kokemusta vangituksi tulemisesta. Shmalij piti ortodoksien puolesta mieluisana ja tärkeänä juuri tätä, että ihmiselle on olemassa vapaus. Myöhemmin Antti Laato täydensi vielä luterilaista korostusta, että Jumala herättää uskon toimimalla armossaan sanan ja sakramenttien kautta.⁶³ Ihmisen vapaudesta ja aktiivisuudesta oman pelastuksensa suhteen on keskusteltu SELK:n ja VOK:n oppineuvotteluissa jo aiemmin esimerkiksi Kiovan vuoden 1977 neuvotteluissa, jolloin aiheena oli pelastus vanhurskauttamisena ja jumalallistumisena.⁶⁴

Arkkimandriitta Januarijn kysymykset Kvistille käynnistivät toisen laajan keskustelun tämän esitelmästä. Kysymykset koskivat ihmisen moraalista toimintaa, ihmisen autuaaksi tulemistä ilman valintaa sekä ihmisen vapautta. Kvistin mukaan moraalinen toiminta luterilaisten kannalta on toimintaa, josta ihminen voi kantaa vastuuta, ja jolla on toteutumisen mahdollisuuksia, vaikka se ei aina toteudu. Esimerkiksi Jumalan rakastaminen ei ole moraalin vaan uskon asia, sillä luterilaisen käsityksen mukaan synnin todellisuudessa elävä ihminen ei voi rakastaa Jumalaa yli kaiken. Uskossa ihminen voi kuitenkin rakastaa.⁶⁵

Ihmisellä ei Kvistin mukaan ole vapaata tahtoa valita autuutta, vaan ainoastaan Jumalalla on valinnan mahdollisuus. Luterilaisen käsityksen mukaan ihminen ei voi vaikuttaa autuuteensa myöskään viimeisellä tuomiolla esittämällä ansioitaan, sillä Kristus arvioi ja armahtaa syntisen viimeisellä tuomiolla. Hyviä tekoja tulee tehdä siksi, että Jumala kääntää ja odottaa ihmisten tekevän niitä. Vapaudesta luterilaiset taas ajattelevat, että Kristus vapautti ihmisen vapauteen. Tämä vapaus tarkoittaa, että ihmisiä ei enää sido synti. Ihmisillä on ulkoisissa, kuten yhteiskunnallisissa asioissa kyky käyttää vapaata tahtoa, mutta kysymyksessä ihmisen pelastuksessa vapaa tahto ei tule kysymykseen.⁶⁶

Tämän jälkeen metropoliitta Vladimir esitti, että viimeisellä tuomiolla kukaan ei pysty enää puolustautumaan. Viitaten Matteuksen evankeliumin 25. luvun vertaukseen viimeisestä tuomiosta hän painotti, että ihmisille on annettu absoluuttinen vapaus tehdä joko pahaa tai tehdä hyvää. Hän muistutti, että Jumalan valtakuntaan halutessaan tulee olla juhlaaateissa, arvokkaana ja sillä tasolla, että voi astua pyhyyteen johon Jumala kutsuu. Täten ihmisen tulee tänään tehdä hyvää, ja jos haluaa päästä helvettiin, ”voi tehdä mitä ikinä haluaa”.⁶⁷

⁶³ Turku 2005 keskustelu, 23–24, 27.

⁶⁴ Ks. Saarinen 1997, 42–46, 240.

⁶⁵ Turku 2005 keskustelu (Kvist), 33.

⁶⁶ Turku 2005 keskustelu (Kvist), 34.

⁶⁷ Turku 2005 keskustelu (Vladimir), 34.

Metropoliitta Vladimirin kommentissa näkyy halu korostaa ortodoksista uskon harjoitusta ja kilvoitusta. Kvist oli hetkeä aiemmin esittänyt luterilaisen ja ortodoksisen käsityksen erona, että ortodoksisen käsityksen mukaan ihminen voi vaikuttaa omaan pelastukseensa.

Metropoliitta Vladimirin kommentin jälkeen suomalaiset muistuttivat, että myös luterilaisessa teologiassa viimeisellä tuomiolla ovat tärkeässä asemassa teot. Kvist kertoi, että luterilaisuuden mukaan parannuksen tulee olla jokapäiväistä. Antti Laato kertoi myös, että luterilaisessa teologiassa ei ole kielletty sitä, etteikö viimeinen tuomio tapahtuisi tekojen mukaan. Laato huomautti, että Matteuksen evankeliumin 25. luvun vertauksessa näkyy teosentrinen kuvakulma, jossa Jumala on kutsunut, vaikuttanut ja Jumala on myöskin vaikuttanut näitä hyviä tekoja kristityissä. Luterilaisessa teologiassa on Laaton mukaan korostettu, että viimeisellä tuomiolla tuomittaessa tekojen mukaan, kristityt saavat iloita, että heillä on evankeliumin armon vuoksi yhteys Jumalaan. Luther selittää tätä Laaton mukaan jopa niin, että ihminen ei viimeisellä tuomiolla oikein edes ymmärrä tehneensä todella kaiken tämän.⁶⁸ Luterilaiset ymmärtävät ihmisten hyvien tekojen olevan Jumalan tekoja ihmisessä, eikä ihmisen omaa ansiota.⁶⁹

Piispa Juha Pihkala muistutti keskustelussa teoista, että Lutherin mukaan kaste on pantava joka päivä täytäntöön jokapäiväisellä katumuksella ja parannuksella, mikä jatkuu koko elämän. Tänäpä ihminen voi olla Jumalan edessä turvassa ja huomenna jälleen tunnustamalla synnit turvautua Jumalan armoon. Myös tämän mahdollistaa Jumalan vaikutus. Voitto Huotari kiteytti, että Jumala saa aikaan sekä tahtomisen että tekemisen. Ihmisen usko Jumalaan on Jumalan teko ihmisessä. Tähän liittyen Kvist vielä esitti, että ihminen vanhurskautetaan kasteessa, mutta synnin hallitsemassa maailmassa Jumalan on jatkuvasti ohjattava ihmistä oikealle tielle sanan ja sakramenttien välityksellä. Jumala toimii myös ihmisen parannuksessa.⁷⁰

Pastori Shmalij taas kertoi ortodoksisessa opissa olevan vivahde, että ihmisellä pitää olla kuuliaisuus ja aktiivisuus. Ihmisen tulee myös harjoittaa omaa tahtoaan, että tahto alkaa totella Jumalan tahtoa ja alistua sille. Professori Antti Raunio esitti tällöin, että vaikka ortodoksit korostavat tahdon harjoittamista enemmän, on myös luterilaisilla tätä korostusta lähelle tuleva piirre: luterilaisessa teologiassa puhutaan ihmisen itsekkästä tai omaa hyvää

⁶⁸ Turku 2005 keskustelu, 35.

⁶⁹ Luterilaisten tunnustuskirjojen opista hyvistä teoista ks. Gassmann & Hendrix 2005, 201–203.

⁷⁰ Turku 2005 keskustelu, 36–37.

etsivästä tahdosta, jota luterilainen kristitty pyrkii harjoittamaan, että tämä itsekäs tahto muovautuu Jumalan tahdon mukaiseksi.⁷¹

Vielä viimeisenä käytiin keskustelu hetkestä jolloin ihminen tulee uskoon. Shmalij kertoi ortodoksien laskevan tämän eskatologisen yliajallisen hetken olevan kasteen hetkellä, jolloin astutaan kirkon reaalisuuteen: tällöin ihminen on kosketuksissa sakramenttiin, jossa on pelastus. Juha Pihkala kertoi luterilaisuudessa olevan samalla tavalla, eli kasteessa ihminen liittyy kirkon jäseneksi ja saa Jumalan pelastuslahjan. Laato täydensi, että Luther liittyy raamatunselityksissään Paavalin kirjoituksiin, että kasteessa on jo tapahtunut ratkaiseva pelastus.⁷²

Yleiskeskustelussa ortodoksien osapuolen vaikutti olevan vaikeaa ymmärtää, että luterilaisen käsityksen mukaan ihmisen kääntymys ja teot ovat Jumalan vaikutusta eikä mikään ihmisen omaa ansiota, sillä suomalainen osapuoli joutui selittämään tätä useaan kertaan. Ihmisen vaikutuksesta omaan pelastukseensa ei vaikuttanut keskustelussa löytyvän täydellistä yhteisymmärrystä. Yhteisymmärryksen puuttuminen näkyy siinä, ettei ihmisen vaikutuksesta omaan pelastukseensa esiintynyt lausumia teeseissä.

Andrei Lorguksen esitelmä (VOK)

Pastori Andrei Lorguksen esitelmä käsittelee ihmistä maallisen ja kristillisen psykologian lähtökohdista. Lorguksen mukaan kristilliseen psykologiaan on suhtauduttu akateemisissa piireissä negatiivisemmin kuin ateistista linjaa pitkin kulkeneeseen psykologiaan.

Kristillisessä psykologiassa korostetaan esimerkiksi kristillistä ihmiskäsitystä.⁷³

Lorguksen mukaan kaksi tärkeintä ihmiskäsitystä ovat luonnontieteellinen sekä kristillinen, humanistinen ihmiskäsitys. Nämä määräävät ihmisyyden määrän ihmisessä. Lorgukselle tärkeitä peruskäsitteitä ovat sielu, sielunelämä ja psyyke. Kristillinen psykologia tutkii hänen mukaansa ennen kaikkea sielun toimintaa, -elämää ja -uskonnollista elämää. Hän haluaa korostaa kristillisen psykologian olevan tieteellisen psykologian tavoin tieteellistä, ainoastaan lähestymistavat ovat erilaisia.⁷⁴

Ortodoksisen psykologian ihmiskäsityksen tärkeimpiä painotuksia ovat esimerkiksi käsitys ihmisen aidosta olemuksesta, millainen ihminen on ollut alkutilassa ennen syntiä tai millainen ihminen on ylösnousseena. Kristillinen psykologia pyrkii löytämään ihmisessä tämän alkuperäisen hengellisen elämän, jonka päälle voidaan rakentaa sielun ja persoonan

⁷¹ Turku 2005 keskustelu, 36–37.

⁷² Turku 2005 keskustelu, 38–39.

⁷³ Lorgus 2005, 49.

⁷⁴ Lorgus 2005, 49–50.

pyhittymisen ja muuttumisen mahdollistavan elämän. Ihmisen olemuksessa on tällainen järkkymätön sielun perusta, Jumalan kuva, jolla tarkoitetaan ontologisesti ihmisen sielussa olevia ominaisuuksia, jotka synnin seurauksena ovat vääristyneet.⁷⁵

Ortodoksinen psykologia eroaa muusta psykologiasta siinä, että ihminen ymmärretään jumalallisena persoonana, jossa synnin todellisuus kätkee jumalallisen olemuksen. Vaikka ihminen on syntinen, ei hän kristillisen psykologian mukaan ole menettänyt jumalallisuuden kipinää. Psykologia pyrkii löytämään tämän kipinän ja ohjaamaan ihmisen muuttumista. Tieteellisessä psykologiassa ihminen nähdään avoimena ihmisyhteisölle. Kristillisessä psykologiassa korostuu ihmisen hengellinen avoimuus Jumalan suuntaan. Psykologian kysymyksenä on, miten ihminen saadaan olemaan aina avoinna Jumalalle ja Jumalan armolle. Jumalan armo on voima, joka kykenee pyhittämään ihmissielun voimat ja saattamaan ihmisen aitoon olemukseensa.⁷⁶

Lorguksen esitelmän pääaiheena on himo. Ortodoksinen opin mukaan ihminen on luotu himoista vapaana ja niiden ulottumattomissa. Ihmisen ollessa luotu himoista vapaana niitä ei tule etsiä ihmisen alkuperäisestä luonnosta; ihmisen ”puhtaasta luonnosta” ei löytyisi himoja. Himot ovat ihmisen hankkimia, ihmisen toiminnan tulosta eli perisyntien seurausta, joka on himojen alku. Koska synnin juuri on ihmisessä itsessään, ihminen voi ja ihmisen tulee muuttua ja parantua.⁷⁷

Kristillisen psykologian suuri ongelma on himojen tulo ihmiseen. Onko himo ihmisessä luonnostaan vai onko himo tullut ulkoa ihmiseen? Kristillisen ihmiskäsityksen mukaan ihminen voi elää himojen mukaan tai voittaa ne. Vapautuminen himoista ei kuitenkaan ole helppoa. Kirkkoisien mukaan ”taipumus himoon on peräisin perisyntistä ja ihmisen omista synneistä ja se jatkuu sukupolvesta toiseen”. Alkujaan himoista vapaa ihmisluonto on vahingoittunut, joten ihmisillä on jo syntyessään taipumus ”sairastaa” himoja. Himot ovat ihmisessä jo ennen kuin tämä kykenee tunnistamaan syntinsä. Näin ymmärrettynä himoa ei voida personoida. Himo on hengellis-psykkinen ilmiö, joka ilmestyy ihmisen sieluun, mutta josta voida parantua.⁷⁸

Vaikka ihminen ei kykenisi voittamaan kaikkia himojaan, ihmisen tulee tuntee ne. Himo muuttaa joitakin sielun toimintoja ja ymmärrystä. Himo on Lorguksen mukaan jonkinlainen sielun reformoituminen, jossa sielun luonnollinen terve rakenne muuttuu. Himo voi muuttaa

⁷⁵ Lorgus 2005, 50–51.

⁷⁶ Lorgus 2005, 51.

⁷⁷ Lorgus 2005, 52–53.

⁷⁸ Lorgus 2005, 53–54.

myös muita psyykkisiä voimia. Himo ei ole ainoa sielun sairaus, mutta siitä on kautta aikain ollut tapana puhua tärkeimpänä sielun sairautena, joka liittyy persoonallisuuden hajoamiseen.⁷⁹

Ihmisen itsetuntemus on tärkein alue taistelussa synteinä, tekoina ja ajatuksina näkyviä himoja vastaan. Jos ihminen ei näe omia himojaan, hän ei voi voittaa niitä. Lorgus pohtii tapoja voittaa himoja ja erittelee niitä tiedostamattomiin ja tietoisiin. Lopulta hän määrittelee himon seuraavasti: ”Himo on autonominen psykologinen kompleksi, joka pitää sisällään mentaaleja, emotionaalisia, motivoivia, tahdonalaisia ja sisällöllisiä rakenteita, jotka voivat dominoida sielua määräten ihmisen käyttäytymisen ja vaikuttaen sielunelämän eri puoliin, ihmisen käytöksen psykologiseen rakenteeseen”. Himo on autonomisuuden vuoksi hyvin kestävä ja pitkäaikainen. Himonvastaista taistelua vaikeuttaa sen erillisyyttä tahdosta, järjestä ja toiveista. Himo on ikään kuin suojattu järjen ja tahdon vaikutuksilta. Himot eivät kuulu ihmisluentaan. Ne ovat sielun syöpäläisiä, vaikka sielu onkin itse syypää himoihin.⁸⁰

Esitelmänsä lopuksi Lorgus käsittelee ihmistä Jumalan kuvana psykologian näkökulmasta. Hän toteaa Jumalan kuvan käsitteen läpäisevän koko raamatullisen antropologian. Sen varaan rakentuvat myös kristinuskon antropologia ja psykologia. Ero tieteelliseen psykologiaan on käsityksessä eroista eläinmaailmaan. Ihminen nähdään luotuna eikä pelkkänä homo sapiensina.⁸¹

Kirkkoisien teologiassa hypostaasin käsitteestä korostuu, että ihminen on persoona. Kirkkoisat yhdistävät hypostaasin ja olemisen. Luotu oleminen on yksilöllistä olemista. Hypostaasi saa alkunsa jumalallisesta armon lähteestä; Jumala lahjoittaa ihmiselle hypostaasin eli persoonana olemisen. Hypostaasi merkitsee Lorguksen mukaan kolmea asiaa: (1) Ihmisen hypostaasi on erottamattomasti kiinni Luojaansa. Kaikki, mitä ihmiselle tapahtuu, on Jumalan työtä. (2) Ihmisen hypostaasi on Jumalan kaltainen. (3) Hypostaasi on ontologisesti ihmisluntaa ylempänä, sillä hypostaasi on lähtöisin Jumalasta.⁸²

Ihmisen hengellinen persoona on sen arvoinen, että sitä voidaan nimittää Jumalan kuvaksi ja -kaltaisuudeksi. Jumalan kuva on kuin sana, joka on osoitettu ihmiselle, vaikkei hän aina kuule sitä. Jumalankaltaisuus ei ole aina tiedostettua. Jumalan kuvan piirteitä ovat vapaus, autonomisuus⁸³, hengellisyys, järki, luovuus, ainutlaatuisuus, universaalius, rakkaus

⁷⁹ Lorgus 2005, 56.

⁸⁰ Lorgus 2005, 57–59.

⁸¹ Lorgus 2005, 59.

⁸² Lorgus 2005, 59–60.

⁸³ Alkuperäistekstissä ”itsevalti”.

(tässä järjestyksessä kirkkoisien teksteissä useimmin tavattavat ihmisessä olevan Jumalan kuvan ominaisuudet).⁸⁴

Kristillinen psykologia ei Lorguksen mukaan perustu ainoastaan psyykkisen elämän ilmiöiden kuvaamiseen, vaan myös Jumalan antamaan tietoon ihmisestä. Ihmisessä näkyy myös hengellisen olemuksen salaisuus, armollinen yhteys toiseen maailmaan Jumalan kanssa sekä tunnistamaton sielun parantuminen.⁸⁵

Lorguksen kristillisen psykologian esitelmässä korostuu käsitys ihmisestä luotuna Jumalan kuvana, jonka hengellinen persoona on arvokas. Ihminen on olemukseltaan jumalallinen persoona, mutta synnin todellisuudessa tämä jumalallinen olemus on kätkeyty. Himot ovat Lorguksen mukaan seurausta perisynnistä, ja ne näkyvät synteinä, tekoina ja ajatuksina. Ihminen voi kuitenkin taistella himoja vastaan, ja jopa parantua niistä ja voittaa ne, jos hän kykenee itsetuntemuksellaan näkemään ne. Himojen autonomisuus tekee niiden voittamisesta kuitenkin vaikeaa, muttei ilmeisesti mahdotonta.

Yleiskeskustelu Lorguksen esitelmän jälkeen

Lorguksen esitelmän aihe oli hänen omien sanojensa mukaan kristillisen opin raameissa. Metropoliitta Vladimirin mukaan Lorguksen esitelmän tyyppinen materiaali on tyyppillistä ortodoksisissa piireissä esimerkiksi hengellisissä kouluissa ja seminaareissa. Suomalaiset eivät pitäneet esitelmän teemoja täysin vieraina, vaikka myönsivät terminologiset eroavaisuudet. Runsaasti keskusteltiin erityisesti hypostaasin käsitteestä, jonka todettiin tässä tapauksessa tarkoittavan juuri persoonaa. Tarkemmin ottaen *prosopon* tarkoittaisi persoonaa ja *hypostasis* henkilöä tai henkilöllisyyttä, mutta Lorgus piti näiden oppikeskustelujen raameissa persoonaa riittävän tarkkana määritelmänä hypostaasille.⁸⁶

Suomalaisten Voitto Huotari sai Lorguksen esitelmästä kuvan, että ortodoksinen ihmiskuva on positiivisempi kuin luterilainen. Hän kertoi luterilaisten ajattelevan, että syntiinlankeemus on radikaalisti turmellut ihmistä, ja että Saatana tekee työtään ihmisessä. Lorguksen esitelmässä oli Huotarin mukaan toisenlainen korostus paholaisen työstä ihmisessä.⁸⁷ Huotari ei kuitenkaan tarkemmin selitä huomiotaan, eikä asia tule enää uudelleen esille. Huotarin kommentti positiivisemmasta ihmiskuvasta linkittyy Lorguksen esitelmässä esimerkiksi viittaukseen, että ihminen voi itse vapautua himoista.⁸⁸

⁸⁴ Lorgus 2005, 60–61.

⁸⁵ Lorgus 2005, 61.

⁸⁶ Turku 2005 keskustelu, 27–28.

⁸⁷ Turku 2005 keskustelu (Huotari), 29.

⁸⁸ Ortodoksisesta opista ihmisen vapaudesta sekä syntiinlankeemuksen vaikutuksista ihmiseen ks. Ware 1985, 75–76, 94–101.

Suomalaisten Hans-Olof Kvist kiinnitti Lorguksen esitelmässä huomiota ortodoksiseen korostukseen Jumalan kuvasta fundamentaalisena teologisena asiana. Yhteistä luterilaisessa ja ortodoksisessa perinteessä Jumalan kuvan teologiasta on, että (1) ihminen luotiin Jumalan kuvaksi, (2) tämä kuva ilmenee maailmassa, jossa vallitsee synti, ja (3) Jumalan kuva palautuu kerran täydellisesti. Erityisesti luterilaisuudessa korostuu Kvistin mukaan, että Kristus on Jumalan kuva, ihmiset on kasteessa puettu Kristukseen ja täten uskossa voitu palauttaa Kristuksen kuvaan.⁸⁹ Luterilaisuudessa siis Kvistin mukaan korostuu enemmän kuin ortodoksisuudessa, että syntiinlankeemuksen seurauksena Jumalan kuva ihmisessä on turmeltunut ja vääristynyt.

Keskustelun loppupuolella keskusteluissa intohimoista pastori Shmalij nosti esiin Maksimos Tunnustajan määritelmiä ihmisen tahdosta. Maksimoksen mukaan ihminen voi elää Jumalan suunnitelman mukaisesti vain silloin, kun hänen tahtonsa seuraa Jumalan tahtoa. Synti on johtanut siihen, että ihminen ei enää kykene toimimaan Jumalan tahdon mukaan, vaikka ihmisellä oli tämä kyky luotuna alkutilassaan. Koska Kristuksessa oli todellinen ihmisen tahto, Kristus omalla elämällään parantaa ihmisen tahdon. Piispa Juha Pihkala piti mieluisana tätä yhteyttä Maksimos Tunnustajaan, sillä Maksimoksen painotukset tahdosta ja tahdon vammoista ovat hyvin samanlaisia painotuksia kuin Augustinuksella. Pihkala piti tätä mahdollisena siltana luterilaisen ja ortodoksisen tradition välillä.⁹⁰ Maksimos Tunnustajan määritelmiä ihmisen tahdosta toi esiin myös piispa Hilarion omassa esitelmässään.⁹¹

Neuvottelujen muut esitelmät

Neljän kristillistä ihmiskäsitystä käsittelevän esitelmän lisäksi neuvotteluissa pidettiin myös neljä sosiaalietiikkaa ja Euroopan arvoja käsittelevää esitelmää, jotka toimivat pohjana neuvottelujen teeseille sosiaalietiikan perusteista ja Euroopan arvoista (neuvottelujen teesit II.1.–II.10.). Näitä esitelmiä olivat professori Antti Raunion (SELK) ”Luterilaisen sosiaalietiikan perusteet ja soveltaminen”, pastori Vladimir Shmalijn (VOK) ”Sosiaalietiikka teologisessa ja uskontofilosofisessa kontekstissa”, johtaja Kimmo Kääriäisen (SELK) ”Euroopan arvot” sekä piispa Hilarionin (VOK) ”Eurooppa tienhaarassa. Hengellisiä ja eettisiä näkökulmia kristinuskon ja sekularismin vastakkainasetteluun”.⁹² Koska nämä esitelmät pohjustavat pääosin juuri edellä mainittuja teesejä, poimin niistä esiin vain ne

⁸⁹ Turku 2005 keskustelu (Kvist), 31.

⁹⁰ Turku 2005 keskustelu, 32–33.

⁹¹ Ks. viite 96.

⁹² Turku 2005.

kohdat, jotka selvästi linkittyvät suoraan joihinkin kristillistä ihmiskäsitystä käsittelevistä teeseistä.

Antti Raunio (SELK) mainitsee luterilaista sosiaalietiikkaa käsittelevässä esitelmässään ihmisen olevan luotu ja tarkoitettu osaksi rakkauden järjestystä, jossa kaikki luodut palvelevat ja hyödyttävät toisiaan.⁹³ Tätä kohtaa on lainattu myöhemmin neuvotteluissa teesissä I.3.

Piispa Hilarion (VOK) esittelee Euroopan arvoja käsittelevässä esitelmässään ihmisluonnon vääristymistä syntiinlankeemuksessa. Hän esittää, että ensimmäisellä ihmisellä ei ollut taipumusta syntiin, ja että tämän vapaa tahto seurasi Jumalan tahtoa ja oli yhtä sen kanssa.⁹⁴ Tätä kohtaa on lainattu neuvottelujen teesissä I.1. Hilarionin mukaan ihmisen tulee tehdä valinta hyvän ja pahan välillä joka hetki elämässään.⁹⁵ Tätä kohtaa on lainattu teesissä I.1.1. Hilarion viittaa myös esitelmässään Maksimos Tunnustajaan, jonka mukaan ihmisessä on luonnon tahto, joka pyrkii alkuperäisessä ja luonnollisessa tilassaan aina hyvään, mutta joka on syntiinlangenneessa ihmisessä luonnonvastainen ja pahaan pyrkivä.⁹⁶ Tätä kohtaa on lainattu neuvottelujen teesissä I.5.

Yhteenveto

SELK:n edustajien esitelmissä korostuu ihmisen kyvyttömyys toimia Jumalan tahdon mukaisesti ilman Pyhän Hengen vaikutusta. Jumala vaikuttaa ihmisessä uskon Pyhällä Hengellä, eikä ihmisellä ole kykyä vaikuttaa kääntymykseensä tai tehdä hyviä tekoja ilman Jumalan Hengen vaikutusta häneen. VOK:n edustajien esitelmissä korostui ihminen luotuna Jumalan kuvana. Ihminen on Jumalan luomistyön tulos ja riippuvainen Jumalasta, Jumalan kuva ja olemukseltaan jumalallinen persoona. Synnin vaikutuksesta tämä jumalallinen olemus ihmisessä on kätkeyty. SELK:n edustajat vetoavat runsaasti tunnustuskirjoihin kun taas VOK:n edustajilla ei vastaavaa selkeää kiinnekohtaa opissaan ole. He vetoavat yleisesti ortodoksiseen oppitraditioon sekä kirkkoisiin. Esitelmissä käydyissä keskusteluissa tyypillistä oli, että ortodoksinen osapuoli esitteli omaa käsitystään ja kyseli, millainen luterilainen käsitys on. Luterilainen puoli taas pyrki etsimään kohtia, joissa eri painotukset kohtaisivat ja tapahtuisi lähentymistä.

Antti Laaton (SELK) eksegeettinen esitelmä käsitteli liittoteologian avulla ihmisen asemaa ja suhdetta Jumalaan. Myös kysymykset vapaasta tahdosta olivat esitelmässä runsaasti esillä. Yleiskeskustelu Laaton esitelmän jälkeen painottui kysymykseen osallisuudesta

⁹³ Raunio 2005, 67.

⁹⁴ Hilarion 2005, 108.

⁹⁵ Hilarion 2005, 108.

⁹⁶ Hilarion 2005, 108.

jumalallisesta luonnosta, jossa tuli esille ortodoksien tekemä ero Jumalan olemuksen ja toimintojen eli energioiden välillä. Arkkimandriitta Januarijn (VOK) eksegeettinen esitelmä käsitteli enimmäkseen Uuden testamentin Paavalin kirjeiden antropologiaa niissä esiintyvien käsitteiden avulla. Hän toi myös esiin platonistisen käsitteistön käyttämisen tuoman hermeneuttisen ongelman käsitteiden tulkinnassa. Januarijn esitelmän jälkeisessä yleiskeskustelussa ei tullut esiin uusia ulottuvuuksia käsitteiden tulkinnasta.

Hans-Olof Kvistin (SELK) esitelmä käsitteli ihmisen vapaata tahtoa ja sen kykyjä ihmisen ollessa eri suhteissa Jumalaan. Esitelmässä korostui ihmisen riippuvaisuus Jumalan lahjasta ja kyvyttömyys toimia ilman tätä lahjaa. Esitelmän jälkeisessä yleiskeskustelussa keskusteltiin pitkään ihmisen tahdon mahdollisuudesta olla aktiivinen kääntymyksen hetkellä sekä ihmisen tekojen vaikutuksesta pelastukseen. Andrei Lorguksen (VOK) esitelmä käsitteli kristillisen psykologian näkökulmasta himoja sekä ihmistä Jumalan kuvana. Yleiskeskustelussa todettiin terminologinen eroavaisuus ortodoksien ja luterilaisen osapuolen välillä. Käsitteistön lisäksi keskusteltiin kirkkokuntien ihmiskuvan sekä Jumalan kuvana olemisen eri painotuksista. Myös sosiaalietiikkaa ja Euroopan arvoja käsittelevistä Antti Raunion (SELK) ja piispa Hilarionin (VOK) esitelmistä löytyi yksittäisiä suoria linkkejä kristillisen ihmiskäsityksen teeseihin.

Seuraavassa luvussa käsittelen esitelmien vaikutusta neuvottelujen lopputeeseihin yhdessä neuvotteluissa käydyn yleiskeskustelun kanssa.

Neuvottelujen teesien muodostuminen

Analysoin seuraavassa neuvottelujen 14 lopputeesiä. Pyrin selvittämään niiden syntyhistorian edellä esiteltyjen taustaesitelmien ja keskustelun, oppineuvotteluissa tehtyjen teesiluonnoksien sekä teeseistä käydyn yleiskeskustelun avulla. Puhuessani taustaesitelmistä tai esitelmistä yleisesti viitataan neljään kristillistä ihmiskäsitystä käsittelevään esitelmaan, ellei toisin mainita.

Olen jakanut teesit kolmeen ryhmään: ensimmäisen ryhmän teeseissä (teesit I.1.–I.3.) käsitellään ihmistä luomisessa ja ennen syntiinlankeemusta. Toisessa ryhmässä (I.4.–I.8.) käsitellään syntiinlankeemusta ja synnin vaikutusta ihmiseen. Kolmannessa ryhmässä (I.9.–I.14.) käsitellään pelastusta ja ihmisen tahdon asemaa siinä sekä pelastuksen vaikutuksia ihmiseen. Tämä jaottelu kolmeen ryhmään ei kuitenkaan ole täysin sitova, vaan eri aiheita käsitellään myös näiden ryhmärajojen yli.

Edellä mainittu jaottelu perustuu neuvotteluissa piispa Juha Pihkalan hahmottelemaan jaotteluun. Hänen mukaan kolme ensimmäistä teesiä puhuvat ihmisestä luotuna. Teesit neljästä kahdeksaan puhuvat antropologian näkökulmasta syntiinlankeemuksesta ja sen seurauksista. Yhdeksänneistä teesistä eteenpäin tulee mukaan pelastuksen ja armon ulottuvuus, joissa korostuu myös kristityn kilvoittelu Kristuksen tahtoa seuratessa. Pelastuksen eskatologinen ulottuvuus on myös näissä esillä.⁹⁷

Teesit muodostuivat neuvottelujen aikana seuraavasti: kummankin osapuolen edustajat pitivät teemoista esitelmät, joista käytiin yleiskeskustelua. Teesiryhmät, joissa oli molempien osapuolien edustajia, muodostivat luonnoksia yhteisiä teesejä varten, joita viimeisteltiin, tarvittaessa uudelleenmuotoiltiin ja hyväksyttiin lopuksi yleiskeskustelussa. Kirkon ulkoasiain osaston arkistosta saamani teesiryhmien luonnosasiakirjat mahdollistavat teesien luonnosten ja lopullisten muotojen vertailun. Teeseistä muodostettiin tulkkien avulla sekä suomen- että venäjänkieliset versiot. Monissa teeseissä näkyy selviä linkkejä neuvotteluissa pidettyihin esitelmiin, mutta on myös teesejä, jotka ovat syntyneet yksinomaan teesiryhmissä, ilman selvää yhteyttä johonkin tiettyyn taustaesitelmaan.

Neuvottelujen keskustelupöytäkirjasta kävi ilmi, että venäläinen osapuoli suhtautui teesien laatimiseen ja teesiryhmien työskentelyyn aluksi hieman varauksellisesti, mutta he suostuivat kuitenkin lopulta ilman vastustelua tähän työskentelytapaan. Keskustelusta kävi ilmi, että vastaavaa työskentelytapaa oli käytetty aiemminkin saman suomalais-venäläisen dialogin neuvottelukerroilla.⁹⁸

⁹⁷ Turku 2005 keskustelu (Pihkala), 89.

⁹⁸ Turku 2005 keskustelu, 44–45.

Kristillisen ihmiskäsityksen teesejä valmistelevassa ryhmässä oli VOK:n puolelta arkkimandriitta Januarij ja pastori Vladimir Shmalij. SELK:n edustajina teesiryhmässä olivat piispa Juha Pihkala, professori Antti Laato, professori Hans-Olof Kvist, professori Matti Kotiranta, kirkkoneuvos Risto Cantell sekä ulkoasiain osaston teologisten asiain sihteeri Matti Repo.⁹⁹

Luominen ja alkutila (I.1.–I.3.)

Teesit I.1–I.3. käsittelevät ihmistä luomisessa ja alkutilassa ennen syntiinlankeemusta.

I.1.: Jumala loi ihmisen kuvakseen ja kaltaisekseen (Gen. 1:26–27). Hänellä ei alun perin ollut taipumusta syntiin. Hänen vapaa tahtonsa seurasi Jumalan tahtoa ja piti sen kanssa yhtä. Jumala asetti ihmisen maailmaan, joka oli hyvä ja kaunis.¹⁰⁰

Teesi I.1. viittaa Ensimmäisen Mooseksen kirjan luomiskertomuksiin, ja kirjan 1. luvun jakeisiin 26–27¹⁰¹ viitataan suoraan. Andrei Lorgus lausuu esitelmässään käsityksen ihmisestä Jumalan kuvana olevan peräisin Ensimmäisestä Mooseksen kirjasta. Lorguksen mukaan myös aito ja todellinen ihminen on 1. Moos. 26 mukaisesti Jumalan kuva ja Jumalan kaltainen.¹⁰² Myös Hans-Olof Kvist mainitsee tämän esitelmässään: ”hän [ihminen] oli Jumalan kuva ja kaltainen eli ominaisuuksiltaan sellainen kuin Jumala oli hänet luonut (1. Moos. 1:26–27).”¹⁰³

Teesin I.1. mukaan ihmisellä ei alun perin eli ennen syntiinlankeemusta ollut taipumusta syntiin, ja ihmisen vapaa tahto seurasi Jumalan tahtoa ja piti sen kanssa yhtä. Tämä ilmaus on lainattu lähes suoraan piispa Hilarionin esitelmästä.¹⁰⁴ Antti Laato ilmaisee tämän esitelmässään sanomalla: ”Adam ja Eeva toivat toiminnallaan synnin – todellisuuden maailmaan”.¹⁰⁵ Ihmisen vapaan tahdon seuraamisen ja yhtä pitämisen Jumalan tahdon kanssa liittyy myös Kvistin esitelmän viittaus *Augsburgin tunnustuksen puolustuksen* kuvaukseen alkuvanhurskaudesta, jonka vallitessa ”ihmisen viisaus käsitti Jumalan ja Jumala heijastui hänen vanhurskaudessaan”.¹⁰⁶

Yleiskeskustelussa teesistä I.1. jätettiin pois lause ”Hänet [ihminen] luotiin Raamatun mukaan pyhäksi ja ehjäksi.” VOK:n delegaation piispa Hilarion selvensi, että pyhä-sanaa käytetään venäjäksi ihmisestä, joka on kilvoittelun tuloksena saavuttanut pyhyiden. Ketään

⁹⁹ Turku 2005 keskustelu, 43.

¹⁰⁰ Turku 2005.

¹⁰¹ ”Jumala sanoi: ’Tehkäämme ihminen, tehkäämme hänet kuvaksemme, kaltaiseksemme, ja hallitkoon hän meren kaloja, taivaan lintuja, karjaeläimiä, maata ja kaikkia pikkueläimiä, joita maan päällä liikkuu.’ Ja Jumala loi ihmisen kuvakseen, Jumalan kuvaksi hän hänet loi, mieheksi ja naiseksi hän loi heidät.” (1. Moos. 1:26–27).

¹⁰² Lorgus 2005, 59.

¹⁰³ Kvist 2005, 41–42.

¹⁰⁴ Ks. Hilarion 2005, 108: ”Ensimmäisellä ihmisellä ei ollut taipumusta syntiin. Hänen vapaa tahtonsa seurasi Jumalan tahtoa ja oli sen kanssa yhtä.”

¹⁰⁵ Laato 2005, 14.

¹⁰⁶ Kvist 2005, 42.

ihmistä ei siis ole luotu pyhäksi sanan tässä merkityksessä. Pyhä-sanana tilalle ehdotettiin synnitöntä, jolloin teesiin olisi tullut lause ”hänen luotiin synnittömäksi ja ehjäksi”, mutta SELK:n delegaation Risto Cantellin aloitteesta lause jätettiin pois. Asiaa perusteltiin myös sillä, että synnittömyys alkutilassa tulee esille muualla teeseissä. Termi ”ehjä” jäi näin teesistä kokonaan pois, eikä se tule esille muissakaan teeseissä. Molemmat delegaatiot kävivät keskustelua ”pyhäksi ja ehjäksi” -lauseesta, ja keskustelun perusteella molemmat olisivat hyväksyneet termin ”ehjä” käytön teesissä.¹⁰⁷ Terminologisesti lähellä ”ehjää” oleva termi ”eheys” tulee myöhemmin esiin teeseissä I.9–I.11. puhuttaessa tahdon eheydestä. Tällöin eheys liitetään enemmän pelastukseen ja ihmisen lopulliseen tilaan arkkimandriitta Januarijn esitelmän eheyden ja pelastuksen rinnastuksen mukaisesti.

Esitelmät eivät käsittele luomista tai ihmisen alkutilaa kuin viittaamalla yksittäisiin Genesiksen jakeisiin, kuten teesin I.1. kohdalla näimme. Luterilainen osapuoli, erityisesti Hans-Olof Kvist, käsittelee esitelmässään runsaasti ihmisen vapaata tahtoa, muttei juurikaan ihmisen tahtoa alkutilassa lukuun ottamatta edellä mainittua viittausta alkuvanhurskauteen.

I.2.: Ihminen kutsuttiin elämään Jumalan yhteydessä ja noudattamaan hänen tahtoaan. Hän sai vapaan tahdon, mutta ei voinut toteuttaa saamaansa kutsua omin voimin ilman Jumalaa. Jumala kutsui ihmisen ikuisen elämään, joka on mahdollinen vain hänen yhteydessään.¹⁰⁸

Teesissä I.2. ei näy suoria viitteitä neuvottelujen esitelmiin. Yleiskeskustelussa teesistä I.2. päädyttiin poistamaan lause ”Jumala loi ihmisen elämään ikuisesti mutta ei tehnyt ihmisestä kuitenkaan kuolematonta hänen luontonsa perusteella.” Ilmaisun ”ei tehnyt ihmisestä kuitenkaan kuolematonta hänen luontonsa perusteella” poistamisen perusteet eivät täysin selviä pöytäkirjasta. Lauseen esille nostanut suomalaisten piispa Voitto Huotari toteaa vain lauseen sisältämän ajatuksen olevan tässä yhteydessä vaikeasti ymmärrettävä. Venäläisten metropoliitta Vladimir kommentoi Aadamin alkutilan kuolemattomuutta, mutta nauhakasetti vaihtuu kesken puheenvuoron jättäen pimentoon hänen ydinajatuksensa. Alustavan muotoilun lauseen lopullisesta muodosta teki venäläisten piispa Hilarion ja lopullisen muodon ilmaisi venäläisten arkkimandriitta Januarij. Venäjänkielisessä tekstissä ollut ”Jumala kutsui ihmisen ikuisen elämään” -ilmaisu jäi lauseesta käyttöön, mutta loppuosa korvautui lauseella ”joka on mahdollista vain hänen yhteydessään”.¹⁰⁹

Suomalainen osapuoli keskusteli teesin I.2. kohdalla venäjänkielisessä tekstissä esiintyneestä ”kutsumuksen” käsitteestä. Kvist halusi, että vapaan tahdon toteuttaminen liitettäisiin kutsumukseen. Kutsumus elämään yhteydessä Jumalaan taas ei sopinut yhteen

¹⁰⁷ Turku 2005 keskustelu, 91–92.

¹⁰⁸ Turku 2005.

¹⁰⁹ Turku 2005 keskustelu, 92.

vapaan tahdon kanssa. Kutsumuksen sijasta suomenkielisessä tekstissä pitäydyttiin lopulta sanassa ”kutsu”.¹¹⁰ Ihmisen tahto on luterilaisen käsityksen mukaan sidottu suhteessa Jumalaan, eli teesin mukaisesti ihminen ei voi toteuttaa kutsua omin voimin ilman Jumalaa.¹¹¹

I.3.: Ihminen luotiin yhteyteen toisten ihmisten kanssa ja tarkoitettiin osaksi sitä rakkauden järjestystä, jossa kaikki luodut palvelevat toisiaan. Jumalan antamassa rakkauden käskyssä heijastuu Luojan ajatus ihmiskunnasta, jonka olemassaolon tarkoitus on muistuttaa kolmiyhteisen Jumalan olemuksesta.¹¹² Teesin I.3. alku ihmisen luomisesta ja tarkoituksesta osana rakkauden järjestystä on lainattu lähes suoraan Antti Raunion esitelmästä.¹¹³ Teesistä jätettiin piispa Hilarionin pyynnöstä yleiskeskustelussa pois lause ”Kolmiyhteinen Jumala on rakkaus, joka antaa ihmiselle itsensä”, sillä hänen mukaan tällöin Jumalan olemus voidaan tulkita riippuvaiseksi ihmisestä. Sen sijaan ihmisen luomisen jälkeen Jumalan rakkauden olemus alkaa toimia ihmisen suhteen.¹¹⁴ Tämä on viittaus oppiin Jumalan energioista eli toiminnoista, jotka ovat ortodoksisessa opissa erotettu Jumalan olemuksesta.¹¹⁵ Jumalan olemuksen ja energioiden erot tulivat esille myös neuvottelujen yleiskeskustelussa.¹¹⁶

Ihmisen alkutilaa käsitteleviä lausumia esiintyy myös muualla teeseissä. Teesin I.5. mukaan ”ihmisessä on luonnollinen tahto, joka alkuperäisessä tilassaan ennen syntiinlankeemusta pyrki hyvään, mutta syntiinlangenneessa ihmisessä on vääristynyt”. Teesin I.7. mukaan ”alun perin Jumala tarkoitti ihmiskunnan elämään yksimielisyydessä ja keskinäisessä rakkaudessa”. Teesin I.10. mukaan ”Jumalan lahjoittama vapaus sisältää ensi hedelmänä kokemuksen siitä eheydestä, johon ihminen on luotu”. Lisäksi syntiinlankeemusta ja syntiä käsittelevistä teeseistä voidaan implisiittisesti lukea, millainen ihminen on alkutilassaan ollut, mutta minkä hän lankeemuksen seurauksena on menettänyt.

¹¹⁰ Turku 2005 keskustelu, 93–94.

¹¹¹ Ks. Kvist 2005, 47; Luterilaisten tunnustuskirjojen opista ihmisen tahdosta ks. Gassmann & Hendrix 2005, 187–191.

¹¹² Turku 2005.

¹¹³ Ks. Raunio 2005, 67: ”Ihminen on siis luotu ja tarkoitettu osaksi tällaista rakkauden järjestystä, jossa kaikki luodut palvelevat ja hyödyttävät toisiaan.”

¹¹⁴ Turku 2005 keskustelu (Hilarion), 95.

¹¹⁵ Ortodoksisesta opista Jumalan olemuksesta ja energioista ks. Kamppuri 1988, 43–44 ja Ware 1985, 34–37.

¹¹⁶ Turku 2005 keskustelu, 12, 14, 16.

Synnin vaikutukset ihmiseen (I.4.–I.8.)

Teesit I.4.–I.8. käsittelevät syntiinlankeemuksen ja synnin vaikutuksia ihmiseen.

I.4.: Syntiinlankeemuksessa ihminen kieltäytyi tottelemasta Jumalaa. Rakkaus toisia kohtaan korvautui itserakkautella. Sen seurauksena rakkaus Jumalaan maailman Luojana kaventui rakkaudeksi luotuun maailmaan sinänsä, irrallaan Jumalasta. Syntiinlankeemuksessa ihminen joutui hengellisesti eroon Jumalasta. Ihminen käpertyi itseensä eikä enää nähnyt maailmaa Jumalan lahjana vaan alkoikin käyttää sitä itsekkäästi hyväkseen.¹¹⁷

Teesi I.4. käsittelee syntiinlankeemusta ja sen vaikutuksia ihmiseen. Kvistin mukaan ihmisessä on luottamuksen ja uskon sijaan syntiinlankeemuksen seurauksena epäusko, joka ilmenee Jumalan puheen vastustamisena, väheksymisenä ja kyseenalaistamisena. Syntiinlankeemuksen jälkeen ihminen elää synnin todellisuudessa, jossa hän ei tunne Jumalaa eikä välitä Hänestä.¹¹⁸

Yleiskeskustelussa jätettiin piispa Hilarionin pyynnöstä teesistä I.4. pois lause ”hänen [ihmisen] rakkautensa vääristyi”, sillä lauseen sisältö ei ollut täysin selvä ja asia tuli esille teesin seuraavassa lauseessa.¹¹⁹ Tällöin teesiin jäi lievempi ilmaus eli ”rakkauden kaventuminen”.

I.5.: Syntiinlankeemuksessa ihmisen tahto vääristyi. Hän tuli tuntemaan hyvän ja pahan (Gen 3), mutta hänen on vaikea toteuttaa hyvää ja estää pahaa toteutumasta. Hänen itsekäs tahtonsa sotii sitä vastaan, minkä hän tietää hyväksi. Ihmisessä on luonnollinen tahto, joka alkuperäisessä tilassaan ennen syntiinlankeemusta pyrki hyvään, mutta syntiinlangenneessa ihmisessä on vääristynyt. ’Herra sanoi: ... ihmisen ajatukset ja teot ovat pahat nuoruudesta saakka.’ (Gen. 8:21).¹²⁰

Myös teesi I.5. käsittelee syntiinlankeemusta ja sen vaikutuksia ihmiseen. Teesin mukaan ihmisellä on luonnollinen tahto, joka alkuperäisessä tilassaan pyrki hyvään, mutta joka on vääristynyt syntiinlankeemuksen seurauksena. Teesin lauseen pohjana on Hilarionin esitelmän viittaus Maksimos Tunnustajaan.¹²¹ Aiemmin neuvottelujen yleiskeskustelussa Juha Pihkala oli esittänyt Maksimoksen puheessa tahdon vammoista olevan hyvin samankaltaisia painotuksia kuin läntiselle kirkolle merkityksellisellä Augustinuksella. Nämä mahdolliset yhteneväisyyspisteet nähtiin myös venäläisten puolelta hedelmällisinä.¹²² Tämä Maksimoksen mahdollistama yhteys konkretisoituu tässä teesissä.

Laato ilmaisee esitelmässään, että syntiinlankeemuksen jälkeen ihminen joutui taisteluun pahan kanssa.¹²³ Teesi puhuu myös ihmisen hyvän ja pahan tuntemisesta ja kyvystä toteuttaa hyvää. Teesi viittaa tässä Genesisin 3. lukuun. Laato mainitsee myös Genesisin 3.

¹¹⁷ Turku 2005.

¹¹⁸ Kvist 2005, 39, 41.

¹¹⁹ Turku 2005 keskustelu, 95.

¹²⁰ Turku 2005.

¹²¹ Ks. Hilarion 2005, 108: ”Maksimos Tunnustaja kirjoittaa, että ihmisessä on luonnon tahto, joka luonnollisessa ja alkuperäisessä tilassaan aina pyrkii hyvään, mutta syntiinlangenneessa ihmisessä se on luonnonvastainen ja pyrkii pahaan ja syntiin.”

¹²² Turku 2005 keskustelu, 33.

¹²³ Laato 2005, 14.

luvun, mutta käsittelee laajemmin Genesiksen 4. luvun kuvausta synnin vallasta, jossa Kain sortuu syntiin ja pahuuteen, jota ihminen ei voi enää hallita. Ihminen tietää mikä on hyvää, mutta hänen on vaikea toteuttaa sitä. Ihminen tietää mikä on pahaa, muttei kykene estämään pahan valtaa elämässään. Laaton mukaan Jumalan armo rikkoo synnin vallan maailmassa.¹²⁴

Teesistä I.5. käytiin runsaasti keskustelua ennen kuin sille saatiin lopulliset sanamuodot yleiskeskustelussa. Keskustelu käynnistyi Voitto Huotarin esille tuomista ilmaisuasioista. Toiston välttämiseksi pois jäivät lauseet ”hän [ihminen] ei kykene hallitsemaan pahan valtaa” sekä ”vaikka hän on tietoinen hyvästä ja pahasta”. Tällöin yhdeksi virkkeeksi yhdistyivät ”hän tuli tuntemaan hyvän ja pahan, mutta hänen on vaikea toteuttaa hyvää ja estää pahaa toteutumasta”. Huotarin pyynnöstä myös Hilarionin esitelmästä peräisin ollut ilmaisu ”luonnon tahto” vaihtui lopulliseen versioon muotoon ”luonnollinen tahto”, sillä termi ”luonnollinen” oli hänen mielestään selvempi ilmaus kuin ”luonnon”.¹²⁵

Syntiinlankeemuksen vaikutuksia ihmiseen käsittelevästä teesistä I.5. poistettiin myös yleiskeskustelussa lopusta lause ”ja [tahto] pyrkii enimmäkseen pahaan eli syntiin”. Arkkimandriitta Januarij ehdotti lopun ”eli syntiin” poistamista, mikä nosti esille myös kysymyksen tahdon pyrkimisestä ”enimmäkseen pahaan”. Tällöin Antti Laato selitti taustalla olevan kaksi ensimmäisen Mooseksen kirjan jaetta, joita hän oli myös käsitellyt esitelmässään: 1. Moos. 6:5¹²⁶ ja 8:21¹²⁷. Näissä kuvataan syntiinlankeemuksen aiheuttamaa turmiota ja painotetaan ihmisen ajatusten pahuutta. Suomalainen osapuoli olisi hyväksynyt teesiin lauseen tahdon pyrkimyksestä enimmäkseen pahaan täydennettynä viittauksella näihin raamatunjakeisiin, sillä kyseessä oli kuvaus syntiinlankeemuksen jälkeisestä ihmisestä ilman pelastuksen vaikutuksia ihmiseen. Piispa Hilarion ei kuitenkaan hyväksynyt ilmausta ”enimmäkseen pahaan”, ja lopulta kompromissina lause jäi pois. Lainaus Genesiksen jakeesta 8:21 jäi Laaton pyynnöstä teesiin. Hän piti sitä tärkeämpänä, sillä se on Genesiksessä vedenpaisumuskertomuksen jälkeen, ja viittaa siihen, että vedenpaisumuksen hävitys ei puhdistanut ihmiskuntaa synnistä.¹²⁸ Ortodoksit eivät halua sanoa ihmisen tahdon pyrkivän ”enimmäkseen pahaan”. Näyttää siltä, että ortodoksit antavat ihmisen vapaalle tahdolle

¹²⁴ Laato 2005, 24–25.

¹²⁵ Turku 2005 keskustelu, 95–96.

¹²⁶ 1. Moos. 6:5. ”Kun Herra näki, että ihmisten pahuus lisääntyi maan päällä ja että heidän ajatuksensa ja pyrkimyksensä olivat kauttaaltaan pahat”

¹²⁷ 1. Moos. 8:21. ”Ja kun Herra tunsu uhriavun tuoksun, hän sanoi mielessään: »Minä en enää koskaan kiroa maata ihmisen tähden, vaikka ihmisen ajatukset ja teot ovat pahat nuoruudesta saakka, enää en hävitä kaikkea elävää, niin kuin tein.»

¹²⁸ Turku 2005 keskustelu, 96–98; Laato 2005, 25.

mahdollisuuden hyvän tekemiseen ainakin jossakin määrin.¹²⁹ Luterilaisella osapuolella taas on pessimistisempi suhtautuminen ihmisen tahdon kykyyn tehdä hyvää ilman Jumalan armon apua.¹³⁰

I.6.: Synti toi maailmaan sairauden ja kuoleman. 'Yhden ainoan ihmisen teko toi maailmaan synnin ja synnin mukana kuoleman. Näin on kuolema saavuttanut kaikki ihmiset, koska kaikki ovat tehneet syntiä.' (Room. 5:12) Synti ja sen seuraukset siirtyvät sukupolvelta toiselle. (Gen. 8:21)"¹³¹

Teesin I.6. alku on peräisin Antti Laaton esitelmästä, jonka mukaan "Aadam ja Eeva toivat toiminnallaan synnin ja kuoleman todellisuuden maailmaan, ja tällaisessa maailmassa me kaikki elämme"¹³² ja "synnin mukana saapui kuolema kaikkien ihmisten osaksi".¹³³ Hän käsittelee esitelmässään Paavalin näkemystä synnin kosmisesta vallasta maailmassa Roomalaiskirjeen jakeen 5:12 kautta, joka on myös lainattu teesiin.¹³⁴ Sukupolvelta toiselle siirtyvä synti viittaa perisyntioppiin, jonka mainitsevat esitelmissään Laato, Kvist ja Lorgus.¹³⁵

I.7.: Alun perin Jumala tarkoitti ihmiskunnan elämään yksimielisyydessä ja keskinäisessä rakkaudessa. Synti erotti ihmiset toisistaan, ja he alkoivat pitää itseensä käpertymistä parempana kuin yhteyttä toisiinsa rakkaudessa. Yhteiskunnassa jokainen alkoi ajaa omaa etuaan.¹³⁶

Teesi I.7. puhuu synnin vaikutuksesta ihmisen itsekkyyteen. Kvist viittaa *Augsburgin tunnustukseen*, jonka mukaan uskon ja luottamuksen puuttuessa ihmistä hallitsevat itsekeskeiset ja itsekkäät pyrkimykset.¹³⁷ Yleiskeskustelussa teesin ilmaisuja korjattiin, jotta ne saatiin paremmin sekä suomen että venäjän kieleen sopiviksi: "tavoiteltavampana omaa tyydytystään" muuttui muotoon "itseensä käpertymistä parempana" ja "yhteisö" vaihtui "yhteiskuntaan".¹³⁸

I.8.: Syntiinlankeemuksen seurauksena ihmisen toiminta voi johtaa pahaan silloinkin, kun hän tahdollaan pyrkii hyvään. Tämän jännitteen ja vastakkaisuuden voi ratkaista vain Jumalan armo. Raamattu kertoo Jumalan tekemästä liitosta ja julistaa Jumalan antamia lupauksia. Vaikka ihminen ei ole osoittanut kuuliaisuutta Jumalan tekemää liittoa kohtaan, on Jumala lupauksilleen uskollisena armollinen ihmistä kohtaan.¹³⁹

Antti Laaton esitelmä käsittelee laajasti liittoteologiaa, josta teesi I.8. puhuu. Vedenpaisumus, Abrahamin valinta tai Siinain liitto Jumalan ja Israelin välillä eivät kyenneet jalostamaan ihmisestä parempaa, vaan ihmisen lankeemus toistui, jolloin Jumala lähetti rangaistukseksi Babylonian pakkosiirtolaisuuden. Pakkosiirtolaisuuden aikana toivon teemaksi tuli uuden

¹²⁹ Ortodoksisesta opista vapaasta tahdosta ja syntiinlankeemuksen vaikutuksista siihen ks. Ware 1985, 75–76, 94–99.

¹³⁰ Luterilaisten tunnustuskirjojen opista ihmisen tahdosta ks. Gassmann & Hendrix 2005, 187–191.

¹³¹ Turku 2005.

¹³² Laato 2005, 14.

¹³³ Laato 2005, 23.

¹³⁴ Laato 2005, 23.

¹³⁵ Laato 2005, 24; Kvist 2005, 41; Lorgus 2005, 53.

¹³⁶ Turku 2005.

¹³⁷ Kvist 2005, 41.

¹³⁸ Turku 2005 keskustelu, 99.

¹³⁹ Turku 2005.

liiton solmiminen, joka perustui kokonaan anteeksiantamukseen ja armoon. Uudessa liitossa Jumala itse vakuutti, että hänen omansa elävät Herran lain mukaan. Tämä liitto, joka on toteutunut Kristuksessa, esiteltiin Uudessa testamentissa.¹⁴⁰

Synnin vaikutuksia käsitteleviä lausumia esiintyy myös muualla teeseissä. Teesin I.9. mukaan ihminen on syntiinlankeemuksen seurauksena joutunut hengelliseen vankilaan. Teesin I.11. mukaan ”synnin seurauksena ihmisen tahto menetti eheytensä”.

Pelastus, tahto ja pelastuksen vaikutukset ihmiseen (I.9.–I.14.)

Teesit I.9.–I.11. käsittelevät pelastusta ja ihmisen tahdon asemaa siinä sekä teesit I.12.–I.14. pelastuksen vaikutuksia ihmiseen.

I.9.: Uuden testamentin mukaan Jeesus Kristus on uusi Aadam, jossa toteutuu Jumalan tarkoitus ihmisestä. Aadamin synty oli Jumalan tahdon rikkominen. Jeesus tuli maailmaan täyttääkseen Jumalan tahdon (Hepr. 10:7–10). Hän julisti valtakuntaa, jonne pääsevät vain ne, jotka täyttävät Jumalan tahdon (Matt. 7:21). Kristus täytti itse Jumalan tahdon. Hän voitti synnin vallan ja hän antaa elämän. Kristuksen kuoleman ja ylösnousemuksen tähden jokainen ihminen voi voittaa synnin vallan ja saada pelastuksen kuolemasta. Kristus lunasti ihmisen hengellisestä vankilasta, johon hän oli syntiinlankeemuksen seurauksena joutunut. Kun ihminen uskossa turvautuu Kristukseen, hän Pyhän Hengen vaikutuksesta kirkossa vapautuu pahan vallasta ja hänen tahtonsa eheytyy ja suostuu Jumalan tahtoon.¹⁴¹

Teesi I.9. puhuu Kristuksesta uutena Aadamina, jossa toteutuu uusi liitto. Antti Laaton

liittoteologian esitelmä puhuu UT:n uudesta liitosta Kristuksessa. Laato puhuu Kristuksen synnin vallan voittamisesta ja pelastuksen antamisesta käsitellessään Paavalin

Roomalaiskirjettä.¹⁴² Hän lainaa myös Paavalia todetessaan, että Pyhä Henki ohjaa kristittyä tekemään Jumalan tahdon mukaisia tekoja.¹⁴³

Kvist esittää esitelmässään, että vanhurskauttamisen seurauksena ihmisen tahto luodaan uudeksi ja se kääntyy pois hänestä itsestään. Tällöin ihmisen tahto on sidottu suhteessa Jumalaan, mutta samalla vapautunut auttamaan lähimmäistä. Vaikka ihmisen tahto olisi sidottu syntiin, toteuttaessaan Jumalan käskyjä edes jossain määrin toimii ihmisen tahto Jumalan tahdon mukaisesti.¹⁴⁴

¹⁴⁰ Laato 2005, 25–26.

¹⁴¹ Turku 2005.

¹⁴² Laato 2005, 23.

¹⁴³ Laato 2005, 26.

¹⁴⁴ Kvist 2005, 47.

I.10.: Jumalan armo Kristuksessa vapauttaa ihmisen lain ja synnin orjuudesta. Pyhä Henki herättää hänet sekä tahtomaan että tekemään hyvää (Joh. 8:32, Room. 6:18, Room. 8:2, Gal. 5:1). Jumalan lahjoittama vapaus sisältää ensi hedelmänä kokemuksen siitä eheydestä, johon ihminen on luotu ja joka toteutuu täysin vasta ikuisuudessa (Room. 8:23). Evankeliumien kertomukset parantumisista ennakoivat lopullista ja kokonaisvaltaista pelastusta.¹⁴⁵

Teesi I.10. puhuu myös Pyhän Hengen vaikutuksesta ihmiseen ja hänen tahtoon ja tekoihin.¹⁴⁶ Kvist puhuu esitelmässään uskon synnyttämistä hyvistä Jumalan tahdon mukaisista teoista.¹⁴⁷

Teesissä I.10. näkyy arkkimandriitta Januarijn esitelmän vaikutus teesin käsitellessä ihmisen eheyttä. Januarij esittää esitelmässään evankeliumikertomuksien parantamisihmeitä symbolisena esikuvana ihmisen lopullisesta ”ehyttämisestä” eli pelastuksesta (kr. *sooteria*): synnin ja kuoleman sairaudessa elävä ihminen saa todella eheän, katoamattoman ja jakamattoman ruumiin vain ruumiillisesti ylösnousseessa Herrassa.¹⁴⁸

I.11.: Synnin seurauksena ihmisen tahto menetti eheyttä: ”En tee sitä, mitä tahdon, vaan sitä, mitä vihaan. ... En tee sitä hyvää, mitä tahdon, vaan sitä pahaa, mitä en tahdo.” (Room. 7:15,19) Ihminen ei kuitenkaan ole nukke eikä robotti, jota ulkopuoliset voimat ohjaisivat. Hän joutuu valitsemaan hyvän ja pahan välillä joka hetki elämässään.¹⁴⁹

Myös teesissä I.11. esiintyy ”ehyden” käsite. Yleiskeskustelussa teesin I.11. kohdalla Januarij ehdotti eheyden käyttämistä etsittäessä korvaajaa ilmaisulle ”ihminen on Jumalan edessä synnin tähden rikkinäinen”. Venäläinen osapuoli halusi vaihtaa sanan ”rikkinäinen” pois, sillä sen nähtiin viittaavan 1600-luvun hajaantumiseen.¹⁵⁰ Metropoliitta Vladimirin ja professori Laaton ehdotuksista teesin alku muotoiltiin: ”Synnin seurauksena ihmisen tahto menetti eheyttä”.¹⁵¹ Näin ihmisen rikkinäisyys korvattiin lievemällä ilmauksella ”menetti eheyttä”.

Teesin I.11. mukaan ihminen ei ole nukke eikä robotti, jota ulkopuoliset voimat ohjaisivat. Robotti-sana lienee peräisin Antti Laaton esitelmästä hänen sanoessaan ”kristitty ei ole robotti, vaan Jumalan Hengen työn kohde”¹⁵² ja ”Jumalan armon lupaukset Jeesuksessa Kristuksessa eivät tee ihmisestä robottia”.¹⁵³ Nukke-sana taas liittyy yleiskeskusteluun Kvistin esitelmästä, jossa keskusteltiin ihmisen aktiivisuudesta kääntymyksessä ja pelastuksessa. Ortodoksinen osapuoli tiedusteli, onko ihmisen tahto aktiivinen vai käyttääkö Jumala ihmistä kääntymyksessä luterilaisen käsityksen mukaan kuin ”marionettia”. Luterilainen osapuoli

¹⁴⁵ Turku 2005.

¹⁴⁶ Ks. viite 143.

¹⁴⁷ Kvist 2005, 40.

¹⁴⁸ Januarij 2005, 32.

¹⁴⁹ Turku 2005.

¹⁵⁰ Venäjän kirkon 1600-luvun hajaantumisesta ks. Hakkarainen 2002, 27–30.

¹⁵¹ Turku 2005 keskustelu, 100.

¹⁵² Laato 2005, 26.

¹⁵³ Laato 2005, 27.

vakuutti, ettei ihminen ole marionetti.¹⁵⁴ Esitelmässään Kvist esittää viitaten *Yksimielisyyden ohjeeseen*, että ihmisellä ei ole tahtonsa avulla mahdollisuuksia vaikuttaa kääntymykseensä, vaan kaikki on Pyhän Hengen vaikutusta. Kun Pyhä Henki on muuttanut ja uudistanut ihmisen tahdon, uusi tahto toimii Pyhän Hengen työvälineenä.¹⁵⁵

Heta Hurskainen huomauttaa tutkimuksessaan, että luterilaisella osapuolella ei ollut yleiskeskustelussa täysin yksimielistä tulkintaa ihmisen vapaan tahdon toiminnasta kääntymisen hetkellä. Laato korostaa Jumalan aktiivisuutta ja Huotari sekä Jumalan että ihmisen aktiivisuutta. Kvist taas korostaa ihmisen kyvyttömyyttä aktiivisuuteen, mutta kuitenkin esittää ihmisen rukoilevan Jumalalta armoa kääntymyksen hetkellä.¹⁵⁶ Laato toi yleiskeskustelussa ilmi, että kyseessä on vaikea ja syvälinen ongelma, sillä puhutaan Jumalan teoista ihmisen kohdalla.¹⁵⁷

Teesissä I.11. puhutaan juuri ihmisen tahdon kyvyistä, joten ulkopuolisiksi tahtoon vaikuttaviksi voimiksi ei siis teesin perusteella lasketa Pyhän Hengen tai Jumalan armolupauksien vaikutusta, joista Laato puhuu. Teesi korostaakin ihmisen joutuvan itse valitsemaan hyvän ja pahan välillä joka hetki elämässään. Tämä lause on peräisin piispa Hilarionin esitelmästä.¹⁵⁸ Teesi I.11. näyttää puhuvan synnin todellisuudessa elävän ihmisen tahdosta, joka ei ole vielä Pyhän Hengen työn kohteena. Sen sijaa edellinen teesi I.10., joka ilmaisi Pyhän Hengen herättävän ihmisen sekä tahtomaan että tekemään hyvää, puhuu armon tilassa olevasta ihmisestä, johon Pyhä Henki on jo vaikuttanut. Ortodoksisen Hilarionin esitelmässä on voitu tarkoittaa ihmisen vapaan tahdon korostamista teesin I.11. lausumalla hyvän ja pahan välillä valitsemisesta. Näin ollen teesi I.11. näyttää painottuvan lähemmäksi ortodoksista näkemystä ihmisen tahdosta.

Kvistin mukaan ihmisen luonnon ollessa turmeltunut, hän pystyy toteuttamaan vain jossakin määrin osaa kymmenestä käskystä. Kuitenkin kolmea ensimmäistä käskyä on mahdollista noudattaa vain Pyhän Hengen synnyttämän uskon avulla. Kvist esittää *Augsburgin tunnustukseen* viitaten, että ihmisellä on vapaa tahto, joka ulottuu vain maallisen elämän alueelle. Se voi joko palvella luonnollista hyvää tai synnin takia harjoittaa Jumalan tahdon vastaisia tekoja. Ihmisen vapaa tahto on usein synnistä johtuen heikko.¹⁵⁹

¹⁵⁴ Turku 2005 keskustelu, 23.

¹⁵⁵ Kvist 2005, 42.

¹⁵⁶ Hurskainen 2013, 389–390.

¹⁵⁷ Turku 2005 keskustelu (Laato), 17.

¹⁵⁸ Ks. Hilarion 2005, 108: ”Hänen [ihmisen] tuli tehdä lopullinen valinta hyvän ja pahan välillä. Ihmisen tulee tehdä tämä valinta joka hetki elämässään”.

¹⁵⁹ Kvist 2005, 45–46.

Ihmisen tahtoa käsitteleviä lausumia esiintyy myös muualla teeseissä. Teesin I.5. ”mukaan syntiinlankeemuksessa ihmisen tahto vääristyi”, ”hänen [ihmisen] itsekäs tahtonsa sotii sitä vastaan, minkä hän tietää hyväksi” sekä ”ihmisessä on luonnollinen tahto, joka alkuperäisessä tilassaan ennen syntiinlankeemusta pyrki hyvään, mutta syntiinlangenneessa ihmisessä on vääristynyt”.

Teeseissä I.12.–I.14. käsitellään pelastuksen vaikutuksia ihmiseen. Näissä teeseissä on aiempiin verrattuna vähemmän ihmiskäsitykseen liittyviä opillisia lausumia.

I.12.: Ihminen saa osakseen pelastuksen Kristuksen kirkossa. Vapahtaja itse perusti kirkon, ja se on apostolien opetuksen mukaan Kristuksen ruumis ja Pyhän Hengen temppeli. Kirkossa ihminen, joka uskoo kolmiyhteiseen Jumalaan ja Kristukseen Vapahtajaan, saa apua, joka vahvistaa hänen hyvää tahtoaan Jumalan antaman rakkauden käskyn seuraamiseen. Kristuksen seuraajana kirkon tulee eri tavoin auttaa ihmisiä elämään Jumalan tahdon mukaisesti.¹⁶⁰

Teesi I.12. on kirkko-opillinen, eikä sillä ole linkkejä kristillistä ihmiskäsitystä käsitteleviin esitelmiin. Esimerkiksi Antti Raunion sosiaalieettisessä esitelmässä on joitakin kirkko-opillisia kohtia, mutta esitelmästä ei löytynyt suoria linkkejä teesiin.

I.13.: Uskontunnustuksessaan kirkko ylistää kolmiyhteistä Jumalaa hänen ihmisiä koskevasta pelastussuunnitelmastaan. Isä, Poika ja Pyhä Henki toimivat yhdessä ihmisen pelastumiseksi niin, että ihminen kääntyy Jumalan puoleen hänen tarkoittamallaan tavalla. ’Jumala saa teissä aikaan sen, että tahdotte tehdä ja myös teette niin kuin on hänen hyvä tarkoituksensa.’ (Fil. 2:13). Kun Jumala armossaan lahjoittaa ihmiselle uskon ja rakkauden, hän myös suuntaa ihmisen tahdon vastaanottamaan sen, mitä evankeliumi tarjoaa. Pelastus on Jumalan lahja, joka alkaa tässä elämässä ja täytyy lopullisesti iankaikkisuudessa.¹⁶¹

Teesi I.13. puhuu kolmiyhteisestä Jumalasta pelastuksen vaikuttajana. Hans-Olof Kvistin mukaan kolmiyhteisen Jumalan kaikki persoonat vaikuttavat ihmisen pelastuksen. Hän lainaa Paavalia esittäessään, että pelastus ei ole ihmisen aikaansaannosta, vaan Jumalan lahja. Pelastus alkaa jo tässä elämässä, kun Jumala lahjoittaa ihmiselle uskon, mikä mainitaan myös teesissä.¹⁶²

Yleiskeskustelussa teesiin I.13. tehtiin kaksi kielellistä parannusta, joilla venäjän ja suomenkieliset käännökset saatiin mahdollisimman lähelle toisiaan. Nämä ainoastaan todetaan ja hyväksytään keskustelupöytäkirjassa.¹⁶³

I.14.: Harjoittaessaan uskoa ihmisten keskuudessa kristitty on aktiivisesti yhteistyössä Jumalan kanssa. Hän tekee määrätietoisesti hyvää lähimmäisilleen, koska se on Jumalan tahto, ja ottaa myös heiltä vastaan sitä, mitä tarvitsee Luojan hyvien tarkoitusten toteuttamiseksi. Tässä yhteistyössä korostuu Jumalan suuruus ja ihmisen nöyryys hänen edessään.¹⁶⁴

Teesissä I.14. toistuu Kvistin esittämä ajatus ihmisen tahdosta sidottuna Jumalan tahtoon, mutta samalla vapautettuna tekemään hyvää lähimmäisilleen.¹⁶⁵

¹⁶⁰ Turku 2005.

¹⁶¹ Turku 2005.

¹⁶² Kvist 2005, 37, 40.

¹⁶³ Turku 2005 keskustelu, 101.

¹⁶⁴ Turku 2005.

¹⁶⁵ Kvist 2005, 47.

Yhteenvedo teesien synnystä

Yleiskeskustelussa käyty teesien sanamuotojen uudelleenmuotoilu ja asiasisältöjen muuttaminen näyttää tulevan enemmän ortodoksisen osapuolen aloitteesta. Erityisesti piispa Hilarionin aloitteesta monet ilmaisut uudelleenmuotoiltiin tai jätettiin kokonaan pois. Hän ei ollut kyseisiä ihmiskäsityksen teesejä valmistelevalle teesiryhmälle, sillä hänen itse pitämänsä esitelmänsä käsitteli sosiaalietiikan ja Euroopan arvojen teemoja, joista neuvotteluissa lausuttiin myös teesejä. Tällöin hän ei ole valmisteluvaiheessa päässyt vaikuttamaan teeseihin, ja on siksi yleiskeskustelussa halunnut tehdä niihin muutoksia.

SELK:n ja VOK:n yhteinen käsitys ihmisen luomisesta pohjautuu Ensimmäisen Mooseksen kirjan luomiskertomuksiin. Ihminen luotiin Jumalan kuvaksi ja kaltaiseksi. Alkutilassaan ihmisellä ei osapuolten mukaan ollut taipumusta syntyä ja ihmisen vapaa tahto piti yhtä Jumalan tahdon kanssa. Jumala kutsui ihmisen elämään yhteydessään, mikä mahdollisti myös ihmiselle ikuisen elämän. Tässä kutsussa ihminen oli riippuvainen Jumalasta, eikä voinut toteuttaa saamaansa kutsua ilman Jumalaa. Ihmiset luotiin rakastamaan ja palvelemaan toisiaan ja kaikkia luotuja. Tästä muistuttaa rakkaus Jumalan olemuksena. Alkutilaa käsitteleviä teesejä muodostaessa merkittävin ero luterilaisen ja ortodoksisen opin välillä oli ortodoksien erottelu Jumalan olemuksen ja toimintojen välillä. Tämän seurauksena teesistä I.3. jäi pois Jumalan itsensä antaminen ihmiselle, sillä tämän saattoi ortodoksien näkökulmasta tulkita niin, että Jumalan olemus olisi riippuvainen ihmisestä.

Osapuolten yhteinen käsitys synnin alkuperästä pohjautuu Ensimmäisen Mooseksen kirjan syntiinlankeemuskertomukseen, jota täydentää Paavalin Roomalaiskirjeen jae 5:12. Synnin nähdään johtavan hengelliseen eroon Jumalasta, itsekkyyteen ja tahdon vääristymiseen. Synnin vaikutuksia käsitteleviä teesejä muodostaessa ero luterilaisen ja ortodoksisen opin välillä tuli esille kysymyksessä tahdon pyrkimyksestä "enimmäkseen pahaan". Ortodoksien osapuoli ei hyväksynyt ilmauksen "enimmäkseen pahaan" käyttämistä, joten kompromissina lause jäi pois teesistä I.5. Näin ollen teesi ilmaisee ainoastaan ihmisen luonnollisen tahdon olevan syntiinlangenneessa ihmisessä vääristynyt. Ortodoksisen osapuolen pyynnöstä ”rakkauden vääristyminen” jätettiin pois ja teesiin jäi ilmaus ”rakkauden kaventuminen”. Yhteinen ymmärrys oli teesin I.8. mukaan, että synnin vaikutuksista ihmisen voi vapauttaa vain Jumalan armo.

Osapuolten yhteinen käsitys pelastuksesta pohjautuu Jumalan armoon ja Kristuksen pelastustyöhön, joka vapauttaa ihmisen synnin vallasta. Pelastus on kokonaisvaltainen ja toteutuu täysin vasta ikuisuudessa, mutta siitä voi saada Pyhän Hengen vaikutuksesta kokemuksen jo tässä elämässä. Ihmisen tahdon asemasta pelastuksessa ei eksplisiittisesti

puhuta teeseissä, sillä osapuolet eivät päässeet asiasta yksimielisyyteen. Ortodoksisen osapuolen pyynnöstä ilmaus ihmisen rikkinäisyydestä vaihdettiin lievempään ilmaukseen tahdon eheyden menettämisestä. Teesit ilmaisevat, että Pyhän Hengen vaikutuksesta ihminen vapautuu synnin ja pahan vallasta ja hänen tahtonsa eheytyy ja herätetään tekemään hyvää. Tahdon asemasta kääntymyksen hetkellä ei vallinnut yksimielisyyttä paitsi osapuolten kesken, myöskään luterilaisen osapuolen sisäisesti. Luterilaiset tunnustivat, että kyseessä on vaikeasti systematisoitava ongelma. Tämän lisäksi teesit eivät tarkkaan määrittele, puhuvatko ne synnin todellisuudessa elävän ihmisen tahdosta vai Pyhän Hengen eheyttämästä tahdosta, joten teeseissä ihmisen tahdosta on tulkintavaraa. Ortodoksien korostaessa vapaan tahdon mahdollisuuksia, on luterilaisilla pessimistisempi ymmärrys tahdon kyvyistä tahdon toimiessa ilman Jumalan armoa. Osapuolten yhteinen käsitys pelastuksen vaikutuksista ihmiseen korostaa kirkon ja seurakunnan merkitystä kristityn ihmisen elämässä.

Monissa teeseissä näkyy linkkejä neuvotteluissa pidettyihin esitelmiin. Monien teesien lopulliseen muotoon vaikutti myös niistä käyty yleiskeskustelu. Kuitenkin on myös teesejä, jotka ovat syntyneet yksinomaan teesiryhmissä niin, ettei niillä ole selvää yhteyttä johonkin tiettyyn taustaesitelmään. Tämä on luonnollista, sillä esitelmissä käsitellyt aiheet ovat rajalliset. On myös teesejä, jotka hyväksyttiin sellaisenaan teesiryhmän luonnoksen pohjalta, eikä niitä tarvinnut muuttaa yleiskeskustelussa.

Ihmisen tahdon asemasta kääntymyksen hetkellä puhuttiin yleiskeskusteluissa runsaasti, mutta siitä ei kuitenkaan osattu sanoa suoraan mitään yhteistä näkemystä teeseissä. Tämän lisäksi esimerkiksi ihmisen tekojen vaikutuksesta pelastukseen sekä eskatologiasta ja viimeisestä tuomiosta puhuttiin paljon yleiskeskustelussa, mutta niistä ei eksplisiittisesti puhuta teeseissä. Sopii siis kysyä, oliko osapuolilla eriävä käsitys tekojen asemasta pelastukseen? Ainakin taustaesitelmien kohdalla käydyn yleiskeskustelun perusteella molemmat myönsivät teoilla olevan tärkeä merkitys viimeisellä tuomiolla. Luterilainen osapuoli näytti kuitenkin painottavan enemmän Kristuksen tuomaa armahdusta sekä Jumalan vaikutuksia ihmisessä kuin ihmisen omia ansioita.

Selkeää yksimielisyyttä näkyi erityisesti ihmisen luomiseen ja alkutilaan liittyvissä teeseissä, jotka pohjautuvat Ensimmäisen Mooseksen kirjan kertomuksiin. Samoin kolmen viimeisen teesin lausumat kirkon ja seurakunnan merkityksestä kristitylle ihmiselle syntyivät selkeässä yksimielisyydessä.

Johtopäätökset

Tässä tutkielmassa tutkin Venäjän ortodoksisen kirkon ja Suomen evankelis-luterilaisen kirkon vuoden 2005 oppineuvotteluissa lausuttuja ihmiskäsityksen lopputeesejä, niiden syntyhistoriaa sekä niiden pohjalta hahmottuvaa ihmiskäsitystä. Lähteinä ovat neuvotteluista julkaistut kommunikoe, teesit ja neuvottelujen taustaesitelmät sekä julkaisemattomat lähteet, joita ovat neuvottelujen aikana valmistellut loppuasiakirjaluonnokset sekä neuvottelujen keskustelupöytäkirja. Neuvotteluissa pidetyt taustaesitelmät, niistä käyty yleiskeskustelu, pienryhmien muodostamat teesiluonnokset sekä niistä käyty yleiskeskustelu pohjustavat ja auttavat tulkitsemaan lopputeesejä ja niiden syntyhistoriaa.

Neuvotteluissa lausuttiin kristillisestä ihmiskäsityksestä 14 teesiä, jotka käsittelivät ihmistä luomisessa ja alkutilassaan ennen syntiinlankeemusta, synnin vaikutuksia ihmiseen, pelastusta ja ihmisen tahdon asemaa siinä sekä pelastuksen vaikutuksia ihmiseen. Neuvotteluissa pidettiin neljä esitelmää, jotka käsittelivät kristillistä ihmiskäsitystä. Näistä esitelmistä on runsaasti selviä linkkejä neuvottelujen lopputeeseihin. Lisäksi kahdesta neuvotteluissa pidetystä sosiaalietiikkaa ja Euroopan arvoja käsitelleestä taustaesitelmästä löytyy suoria linkkejä ihmiskäsitystä käsitteleviin teeseihin. Monien teesien kohdalla suoraa linkkiä johonkin tiettyyn esitelmään ei näy, jolloin teesi on syntynyt yksinomaan teesiluonnosryhmän sekä yleiskeskustelun pohjalta.

Ihmiskäsitystä käsittelevissä esitelmissä SELK:n edustajilla korostui ihmisen kyvyttömyys toimia Jumalan tahdon mukaisesti ilman Pyhän Hengen vaikutusta. Suomalaisen osapuolen esitelmissä vedottiin runsaasti luterilaiseen tunnustuskirjallisuuteen. VOK:n edustajien esitelmissä korostui ihminen Jumalan kuvana ja olemukseltaan jumalallisena persoonana. Esitelmissään venäläisen osapuolen edustajat vetosivat yleisesti ortodoksiseen oppitraditioon ja kirkkoihin.

Esitelmistä käydyssä yleiskeskustelussa käsiteltiin esimerkiksi kysymyksiä ihmisen osallisuudesta jumalallisesta luonnosta, ihmisen mahdollisuudesta olla aktiivinen kääntymyksen hetkellä, ihmisen tekojen vaikutuksia pelastukseen sekä Jumalan kuvana olemisen eri painotuksia. Näissä keskusteluissa tyypillistä oli, että ortodoksinen osapuoli esitteli omaa käsitystään ja kyseli, millainen luterilainen käsitys on. Luterilainen puoli taas pyrki etsimään kohtia, joissa eri painotukset kohtaisivat ja tapahtuisi lähentymistä. Yhtenä tällaisena kohtana nähtiin esimerkiksi Maksimos Tunnustajan määritelmät ihmisen tahdosta, jonka toivat esiin yleiskeskustelussa pastori Shmalij sekä esitelmässään piispa Hilarion.

Neuvottelujen lopputeesien perusteella SELK:n ja VOK:n yhteinen käsitys ihmisen luomisesta pohjautuu Ensimmäisen Mooseksen kirjan luomiskertomuksiin. Ihminen luotiin

Jumalan kuvaksi ja kaltaiseksi, eikä hänellä ollut alkutilassaan taipumusta syntiin. Ihmisen vapaa tahto piti yhtä Jumalan tahdon kanssa. Jumala kutsui ihmisen ikuiseen elämään, joka oli mahdollista vain Jumalan yhteydessä. Ihmiset luotiin rakastamaan ja palvelemaan toisiaan ja kaikkia luotuja. Alkutilaa käsittelevien teesien muodostuksessa merkittävin ero luterilaisen ja ortodoksisen opin välillä oli ortodoksien erottelu Jumalan olemuksen ja toimintojen välillä.

Osapuolten yhteinen käsitys synnin alkuperästä pohjautuu Ensimmäisen Mooseksen kirjan syntiinlankeemuskertomukseen, jota täydentää Paavalin Roomalaiskirjeen jae 5:12. Synnin nähdään johtavan hengelliseen eroon Jumalasta, itsekkyyteen ja tahdon vääristymiseen. Synnin vaikutuksia käsitteleviä teesejä muodostaessa ero luterilaisten ja ortodoksien välillä tuli esille ihmisen tahdon kyvyissä. Ortodoksinen osapuoli ei hyväksynyt ilmausta tahdon pyrkimyksestä ”enimmäkseen pahaan”, jolloin teesissä I.5. ilmaistiin ainoastaan ihmisen luonnollisen tahdon olevan vääristynyt. Yhteinen ymmärrys oli teesin I.6. mukaan, että synti ja sen seuraukset siirtyvät sukupolvelta toiselle, mikä viittaa läntisen kirkon perisyntioppiin, joka on ortodoksisessa traditiossa vähemmän tyypillinen. Synnin vaikutuksista ihmisen voi vapauttaa vain Jumalan armo.

Osapuolten yhteinen käsitys pelastuksesta pohjautuu Jumalan armoon ja Kristuksen pelastustyöhön, joka vapauttaa ihmisen synnin vallasta. Pelastus on kokonaisvaltainen ja toteutuu täysin vasta ikuisuudessa, mutta siitä voi saada Pyhän Hengen vaikutuksesta kokemuksen jo tässä elämässä. Osapuolilla ei ollut yksimielisyyttä ihmisen tahdon asemasta pelastuksessa, minkä seurauksena siitä ei esiinny lausumia teeseissä. Teesien mukaan ihminen vapautuu synnin ja pahan vallasta Pyhän Hengen vaikutuksella ja hänen tahtonsa eheytyy ja herätetään tekemään hyvää. Teesien puhuessa tahdosta ei määritellä tarkkaan, puhutaanko synnin todellisuudessa elävän ihmisen tahdosta vai Pyhän Hengen eheyttämästä tahdosta, joten tahtoa käsittelevissä teeseissä on tulkinnanvaraa. Ortodoksien korostaessa vapaan tahdon mahdollisuuksia, on luterilaisilla pessimistisempi ymmärrys tahdon kyvyistä tahdon toimiessa ilman Jumalan armoa. Osapuolten yhteinen käsitys pelastuksen vaikutuksista ihmiseen korostaa kirkon ja seurakunnan merkitystä kristityn ihmisen elämässä.

Osapuolten välillä näkyi selkeää yksimielisyyttä erityisesti ihmisen luomiseen ja alkutilaan liittyvissä teeseissä sekä kolmen viimeisen teesin lausumissa kirkon ja seurakunnan merkityksestä kristityille. Yleiskeskusteluissa runsaasti käsitellyistä ihmisen tahdon asemasta kääntymyksen hetkellä sekä ihmisen tekojen vaikutuksesta pelastukseen ei löytynyt yhteistä näkemystä eikä näin esitetty teeseissä yhteisiä lausumia.

Tutkielmani jättää avoimiksi joitakin kysymyksiä VOK:n ja SELK:n vuoden 2005 neuvotteluista. Kristillisen ihmiskäsityksen lisäksi neuvotteluissa oli aiheena toisena aiheen

sosiaalietiikan perusteet ja Euroopan arvot. Näistä lausutuista kymmenestä teesistä ja neljästä taustaesitelmästä olisi mahdollista tehdä vastaavaa syntyhistoriallista tutkimusta sekä tutkia niiden rinnakkaisuutta ihmiskäsityksen teeseihin. Sosiaalietiikan perusteiden ja Euroopan arvojen teesiryhmien luonnosasiakirjoja ei kuitenkaan löytynyt kirkkohallituksen ulkoasianosaston arkistoista ja ilman niitä tutkimukseen uhkaisi jäädä enemmän aukkoja.

Lähde- ja kirjallisuusluettelo

Lyhenteet

Apol. Augsburgin tunnustuksen puolustus (Apologia)
CA Augsburgin tunnustus (Confessio Augustana)
FC-SD Yksimielisyyden ohje – Täydellinen selitys (Solida declaratio)
IK Iso katekismus
VK Vähä katekismus

Lähteet

- Hilarion, piispa (2005). Eurooppa tienhaarassa. Hengellisiä ja eettisiä näkökulmia kristinuskon ja sekularismin vastakkainasetteluun. *Reseptio 2/2005*. 103–120.
- Kvist, Hans-Olof (2005). Syntisen ja vanhurskautetun ihmisen mahdollisuudet Pyhään Kolmiyhteiseen Jumalaan uskomisen sekä ihmisen moraalisen toiminnan kannalta. *Reseptio 2/2005*. 35–48.
- Januarij, arkkimandriitta (2005). Ihminen Raamatussa (eksegeettinen näkökulma). *Reseptio 2/2005*. 28–34.
- Laato, Antti (2005). Syntiin langennut ihminen Raamatun mukaan – eksegeettisiä näkökulmia. *Reseptio 2/2005*. 13–27.
- Lorgus, Andrej (2005). Ihminen – Jumalan kuva vai himojen orja? Kristillisen ja maallisen psykologian välinen vuoropuhelu. *Reseptio 2/2005*. 49–61.
- Raunio, Antti (2005). Luterilaisen sosiaalietiikan perusteet ja soveltaminen. *Reseptio 2/2005*. 32–76.
- Turku 2005 (2005). Tiedonanto. Suomen evankelis-luterilaisen ja Venäjän ortodoksisen kirkon kolmannestatoista teologisesta oppikeskustelusta, jonka otsikkona oli ”Kristillinen ihmiskäsitys nykypäivän Euroopassa. Pelastus, usko ja moderni yhteiskunta”. *Reseptio 2/2005*. 3–12.
- Turku 2005 keskustelu (2005). Keskustelupöytäkirja. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon ja Venäjän ortodoksisen kirkon kolmannestatoista teologiset oppikeskustelut Turussa, Sinapissa 20.–25.9.2005.

Kirjallisuus

- Forsberg, Juhani (2009). Evaluation and Reception of the Dialogues between the Evangelical Lutheran Church of Finland and the Russian Orthodox Church. *Reseptio 1/2009*, Helsinki, 179–187.
- Gassmann, Günther & Scott Hendrix (2005). *Johdatus luterilaiseen tunnustukseen*. Suomentaneet Tiina Ahonen & Jaakko Rusama. Helsinki: Kirjapaja.
- Hakkarainen, Jarmo (2002). Venäjän kirkon tiet: Johdatus Venäjän kirkon historiaan. Joensuu: Joensuun yliopisto.

- Hurskainen, Heta (2013). Ecumenical social ethics as the world changed: socio-ethical discussion in the ecumenical dialogue between the Russian Orthodox Church and the Evangelical Lutheran Church of Finland 1970-2008. Helsinki: Luther-Agricola-Seura.
- Kamppuri, Hannu T. (1988). Metheksis: Partisipaation teema John Meyendorffin neopalamismissa. Helsinki: Suomen teologinen kirjallisuusseura.
- Karttunen, Tomi (2016). Oikeutetun erilaisuuden rajoja etsimässä: Suomen evankelis-luterilaisen ja Venäjän ortodoksisen kirkon oppineuvottelujen keskeytymisen arviointia. *Teologinen aikakauskirja 4/2016*, Helsinki, 306–321.
- Pihkala, Juha (2017). Uskon ja rakkauden tie: Suomen evankelis-luterilaiset kirkon ja Venäjän ortodoksisen kirkon dialogin pohjalta hahmottuva yhteinen oppi. Helsinki: Kirjapaja.
- Saارين, Risto (1997). Faith and Holiness: Lutheran-Orthodox Dialogue 1959–1994. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Saارين, Risto (1998). Ekumeeninen työkirja: Kirkkojen tekstejä 1973–1997. Helsinki: Luther-Agricola-Seura.
- Ware, Kallistos (1985). *Ortodoksinen tie*. Suomentanut Matti Sidoroff. Kuopio: Ortodoksinen veljistö.